SEFAD, 2017 (37): 247-290
e-ISSN: 2458-908X
DOI Number: http://dx.doi.org/10.21497/sefad.328602

DİVAN ŞİİRİ-CÖNK İLİŞKİSİ VE "CÖNK" REDİFLİ GAZELLER*

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL
Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mfkoksal@gmail.com
***ORCID ID:** http://orcid.org/0000-0003-1056-9957*

Öz

Şiir mecmuaları ve cönkler Türk edebiyatı tarihinin birincil kaynakları arasındadır. Ne var ki derleme niteliğini taşıyan her iki tür üzerinde yapılmış ve yapılmakta olan akademik çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Şiir mecmualarına dair olan çalışmalarda özellikle son yıllarda bir artış gözleniyorsa da cönkler üzerine yapılan bilimsel çalışmaların, bu kaynakların sayısına nispetle çok az olduğu açıktır. Bu çalışmada önce cönk kavramı edebî bir terim olarak ele alınacak, daha sonra sırasıyla cönklerde saz, tekke ve divan şairlerinin ne derece yer aldıkları ortaya konacak, doğrudan doğruya bu verilerden elde edilen sonuçla varılan "cönk" kavramının, bilinen yaygın cönk tanımıyla örtüşmediği gösterilecektir. Sonrasında cönklerde şiirleri en çok yer bulan divan şairleri üzerine türlü değerlendirmelere yer verilecek ve nihayet "cönk" kelimesinin tezkire, divan, şiir mecmuası gibi Türk edebiyatı tarihinin kaynak metinlerinde nasıl yer aldığı bir başka ifadeyle divan şairine göre cöngün ne olduğu hususunda örnek metinler ışığında tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır. Yazının sonunda ise bir şiir mecmuasında toplu olarak bulunan "cönk" redifli gazellere yer verilecektir. Bu çalışmanın "cönklerde divan şiiri" kısmının ana kaynağını şahsî kütüphanemizde bulunan 63 adet cönk ile www.yazmalar.gov.tr adresindeki 571 adet cönkten şair tasnifi yapılmış olan 480 cönk oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cönk, şiir mecmuası, divan, saz ve tekke şairleri.

DIVAN POETRY-CÖNK (JUNK) RELATIONSHIP AND "CÖNK" RHYMING GHAZELS

Abstract

Poetry collections (*mecmua*s) and *cönk*s are among the primary resources of literary history. However, it is hard to say that academic works on these are sufficient both in quality and quantity. Although the number of the works on *poetry mecmua*s has increased in recent years, the ones on *cönk*s are very few. In this study, first, the concept of *cönk* is defined as a literary term. Secondly, the portion of the divan, folk and the mystical poets took place in *cönk*s, and which of these poets are high in number are searched in this paper. Based on this data, it will be concluded that the common definition of *cönk*s are not identical with the one that came out from this work. Thirdly, some remarks will be added on the poets mostly used in the *cönk*s. Finally, by giving sample texts, the term of cönk will be redefined, in other words what the *cönk* really is will be answered according the main sources of Turkish literary history such as *diwan*s, *tezkere*s and *poetry mecmua*s in here. In addition to this, some evaluations will also be made. Furthermore, the pile of the gazels with 'redif of cönk' (letter or syllable added to a complete rhyme) will be given at the end. The basic materials -cönks- used for writing the 'divan poetry in the cönks' part of this work, are compiled of 63 ones from my personal library and the 480 classifed ones out of 571 cönks placed in official website of www.yazmalar.gov.tr.

Keywords: Cönk, poetry mecmua (poetry collection), diwan, folk and mystical poets.

* Bu yazının "muhtasar hâli" diyebileceğimiz bir kısmı Millî Folklor dergisinde (s. 111, Güz 2016, S. 28-40) yayımlanmıştır. Bu makale, öncekinin daha ayrıntılı notlar, bilgilerle ve fotoğraflarla genişletilmiş şeklidir. Ayrıca hemen hepsi ilk defa burada yayımlanan "cönk" redifli gazeller de önceki yazıda mevcut değildir.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 12-01-2017
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27-01-2017

I. CÖNK HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Cönk kelimesinin etimolojisi ve sözlük anlamları üzerinde bugüne kadar yeterince yayın yapıldığı[1] için bu yazıda "cönk" kavramının köken ve anlamı dışında, bir edebî terim olarak cönk mevzuuna kapı aralayacak, bilahare bu kapının elverdiği ölçüde esas konumuza geçiş yapacağız.

Cönk için yapılan aşağıdaki tanım edebî ve akademik çevrelerde genel kabul görmüştür: *"Çoğunlukla halk şairlerinin şiirlerinin bir araya toplandığı uzunlamasına açılan defterlere cönk denir."* Ortak tanımların aksine Günay Kut cönk hakkında *"Cönk adını verdiğimiz ve mecmualardan sadece biçim bakımından farklı olan eserler…"* (2005: 315) ifadesini kullanır.

Sabri Koz'un, yapraklarında her türlü metne yer verilen ve uzunlamasına (tûlânî) açılan mecmuaları cönk olarak kabul ettiği (2012: 159)[2] görüşüne biz de katılıyoruz. Bize göre, Arap alfabesiyle Arapça, Farsça, Arnavutça, Boşnakça gibi dillerde yazılanlar olduğu gibi Grek, Ermeni, İbrani, Latin alfabesi[3] gibi farklı alfabelerle yazılmış uzunlamasına açılan yazma defterler de cönk olarak kabul edilmelidir.[4] Biz, "içeriği ne olursa olsun" bu tür yazmalara sadece "şekil" tanımlaması olarak cönk denilebileceğini; bunların kütüphane bilgi fişlerine, kartoteks ve kataloglarına kaydedilirken ise mutlaka muhtevaları esas alınarak girilmesi gerektiği görüşündeyiz. Sözgelimi cönk şeklinde bir şarkı mecmuasının nüsha tavsifi yapılırken "Şarkı Mecmuası (cönk şeklinde)"; cönk şeklinde bir divan veya divançenin nüsha tavsifi yapılırken "Dîvânçe-i Zihnî (cönk şeklinde)" veya yine cönk şeklinde bir hutbe veya dua mecmuası yahut divan şairlerinin şiirlerini havi bir şiir mecmuası söz konusu ise bunlar da aynı şekilde "Hutbe Mecmuası (cönk şeklinde)", "Dua Mecmuası (cönk şeklinde), "Şiir Mecmuası (cönk şeklinde)"… ibareleriyle kaydedilmelidir. Böylece kataloğu inceleyen araştırmacı / okur o eserin muhtevasıyla birlikte cönk şeklinde tertip edildiğini de görmüş olacaktır. Eğer bahis konusu yazma nüsha klasik bir cönk ise sadece "Cönk" yazmak kâfi olacaktır.

Bütün bunlardan hereketle şekil bakımından cöngü tanımlarken *"Muhtevası her ne olursa olsun, uzunlamasına (tûlânî) açılan, ensiz yazma türüne cönk denir."* ibaresi, en makul tarif olacaktır diye düşünüyoruz.[5]

---

[1] Bu hususta başvurulacak iki önemli kaynak: Koz 1977: 80 ve Gökyay 1984.

[2] Sabri Koz, daha önce yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde bu görüşten bahsetmeksizin cöngü *"Çoğunlukla Âşık edebiyatı, Halk edebiyatı ve halkıyat ürünlerini ihtiva eden; uzunlamasına açılan, ensiz, uzun yazma mecmualara verilen ad"* olarak tarif etmiştir (1977: 2/83).

[3] Latin harfleriyle yazılmış Türkçe cönklerin de varlığından söz edilmektedir (bk. Altınok 2008: 5). Biz bugüne kadar böyle bir cönk görmedik ama olması mümkündür ve varsa ki bunlar da elbette birer cönk kabul edilmelidir. Ancak adı geçen çalışmada tavsifi yapılan nüsha (Altınok 2008: 8) bir cönk değil, çizgili defter şeklindedir. Nail Tan ise yeni Türk harfleriyle yazılmış buna benzer bir defteri "çağdaş cönk" olarak nitelemiştir (2012: 189).

[4] Cöngün tarihi ile ilgili müstakil bir çalışmaya rastlayamadım. Muhtelif yayınlarda DTCF Kütüphanesi yazmaları arasında 15. yüzyılda yazılmış bir cönkten (Meselâ Koz 1977: 80) bahsediliyorsa da yer ve numara bilgisi gösterilmediği için bu bilgi meşkûktur. Dünyada cönk tarzı defterler ne zamandan beri tutuluyordu, bunu da bilemiyoruz. Ancak bir şahsın elinde tahminimce en az bin yıllık ama her hâlükârda çok eski olduğu belli, içinde İsa-Meryem resimleri de bulunan cönk şeklinde yazılmış -muhtemelen ilahî türü parçalardan oluşan- Lâtince bir yazma görmüştüm.

[5] Şekil bakımından cönk şeklinde olduğu hâlde muhtevası klasik cönkten tamamen farklı; başka bir ifadeyle cönk şeklinde ciltlenmiş ancak farklı konularda eserlerin yer aldığı pek çok yazma vardır. Sadece birkaç ilginç örnek olmak üzere Millet Kütüphanesi AE Mnz. 799 numarada kayıtlı *Hâfız Ahmed Paşa Dîvânı*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Or Yz. 16/5 numarada kayıtlı bir anonim *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1186 numarada, Koyunoğlu Kütüphanesi 11452 numarada, Millî Kütüphane Yz. A 3990 ve 4022 numaralarda, Millet Kütüphanesi AE Mnz. 583, 585, 586, 587, 591, 597 numaralarda kayıtlı *Mecmû'a-i Eş'âr*'lar, aynı kütüphane AE Mnz. 613/3 numarada kayıtlı Nâbî'nin *Fetihnâme-i Kamaniçe* adlı eseri gibi. Keza İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC Yz K564 numarada kayıtlı yazma, Emre'nin *Pend-i Attâr Tercümesi*, Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'si, *Kasîde-i Bürde*, Süleymân Çelebi'nin *Mevlid*'i ve *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî* gibi eserleri ihtiva eden bir risâleler mecmuası olup cönk şeklindedir. Cönk şeklinde olduğu hâlde muhteva olarak çok farklı konularda yazılmış daha pek çok eser vardır. Özellikle İran kütüphanelerindeki başta divanlar olmak üzere Türkçe –tabii Farsça da- el yazması eserlerin önemli bir kısmı cönk şeklindedir.

Bunun yanı sıra kimi akademisyen ve araştırmacıların, kitap şeklinde olsa bile halk veya tekke şairlerinin şiirlerini barındıran yazmaları da "cönk" olarak isimlendirdikleri dikkat çekmektedir.[6]

"İçinde saz şairlerinin şiirlerini… (Türk Ansiklopedisi 1963: 11/215)"… gibi başlayan, cönkleri sadece halk şiirine ait malzemelerin bulunduğu eserler gibi gösteren tanımlamaları yetersiz, eksik ve hatta yanlış bulduğumuzu; "Genellikle âşık edebiyatı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin… " (Gökyay 1993: 8/73), "Özellikle Türk halk edebiyatı…" (Günay 1986: 1), "Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere…" (Kaya 2007: 189), "Çoğunlukla âşık edebiyatı ürünlerini içeren…" (Artun 2004: 13) vb. şekilde başlayan tanımların da cönkleri tam olarak nitelemekte eksik kaldığının altını çizmeliyiz. Zira aşağıdaki tablolardan da açıkça anlaşılacağı gibi, cönklerde şiirleri yer alan şairleri kabaca "saz şairleri", "tekke şairleri" ve "divan şairleri" diye üçlü bir tasnife tâbi tuttuğumuzda, saz şairlerinin divan şairleri ve tekke şairlerinin toplamından daha az yer kapladıklarını görüyoruz.[7] Bu hususta Müjgan Cunbur'un "*Cönklerin yarıdan fazla muhtevasını halk ve tasavvuf şiirleri teşkil eder.* (1974: 72)" tespitinin en gerçekçi değerlendirme olduğunu söyleyelim.

Bu tespitler, sadece bu yazıdaki hareket noktamız olan, şahsî kütüphanemizdeki[8] 63 adet cönkten hareketle yapılmış değildir. Millî Kütüphane'nin internet ortamındaki kataloğunda (www.yazmalar.gov.tr) bulunan 571 cöngün ayrıntılı şair dökümü yapılmış olan 480 adedi incelendiğinde de durumun farklı olmadığı görülecektir. Hatta tekke şairlerinin cönklerde saz şairleriyle hemen hemen aynı oranda yer aldığını da dikkat çekici bir tespit olarak ifade etmeliyiz.

MFK Kütüphanesi'ndeki 63 cönkte saz (halk), tekke (tasavvuf) ve divan şairlerinin en çok şiiri olanları şiir sayılarına göre sıraladığımızda karşımıza çıkan manzara şudur:

Tekke şiirine mensup olarak kabul edilen şairlerden cönklerde en çok şiir bulunan ilk 10 şairin (Yûnus Emre[9], Hatâyî[10], Türâbî[11], Azîz Mahmûd Hüdâyî, Niyâzî–i Mısrî, Pîr Sultân Abdâl,

[6] Meselâ bir yüksek lisans tezinde (Bütüner 2010), aslında bir şiir mecmuası olan Sivas Ziyabey Kütüphanesi 6769 numarada kayıtlı yazma eser "cönk" olarak tanıtılmıştır. Bu durum tez yazarının *"6707 ve 6722 nolu cönklerin sayfaları aşağıdan yukarıya doğru 6769 nolu cönkte ise sayfalar sağdan sola doğru açılacak şekildedir.* (2010: i)" ifadesinden anlaşıldığı gibi nüshanın yanlamasına açılan bir yazma olduğu söz konusu eserin çalışma sonuna eklenen fotoğrafında da görülmektedir. Keza "bir cönk incelemesi" konulu bir başka yüksek lisans tez çalışmasında da yazma nüsha tanıtılırken *"Bilindik cönkler gibi aşağıdan yukarı açılır değil mecmua tarzında soldan sağa açılmaktadır.* (Düğenci 2012: 7)" denmektedir. Bu eser, esasında Âşık Ömer'in tek şiiri dışında bütün şiirler tekke ve divan şairlerine ait olduğu için sadece şekli değil muhtevası itibarıyla da "cönk" olarak adlandırılmayı gerektiren bir yazma değildir. Kaldı ki mecmua derleyicisinin kendisi de *"İşbu mecmua Zîr kazası mal müdiri sabık Râşid Efendi'nindir. Kendi hatt-ı destiyle 1 Nisan sene 1309 da cem' ve terkîm olmuştur.* (Düğenci 2012: 8)" diyerek eserini "mecmua" olarak adlandırmaktadır. Bir yüksek lisans öğrencisini "akademisyen" olarak nitelemek doğru olmayabilirse de adı geçen çalışmalar bu şekliyle kabul edildiğine göre tez danışmanlarının ve jüri üyelerinin de bu görüşe katıldıkları, en azından itiraz etmedikleri anlaşılmaktadır. Keza araştırmacı-yazar Baki Yaşa Altınok'un yukarıda değindiğimiz çalışmasında incelediği bazı şiirlerin bulunduğu yazmaları *"yeşil kapaklı çizgili defter"*, *"1. Hamur kâğıtların dörde katlanmasıyla oluşturulmuş cönk"*, *"11.8x19 boyutlarında kareli kâğıda yazılmış evrak"* şeklinde tavsif ettikten sonra *"Her üç cönk de eski harflerle yazılmıştır."* demesinden (Altınok 2008: 8) "cönk" terimini muhtevayı gözeterek kullandığı anlaşılmaktadır.

[7] Bu tespitlerin, divan, tekke ve saz şairi ayrımı yapmadan cönklerde şiirleri en çok bulunan ilk 30 şair üzerinden yapıldığını belirtmek gerekir. Zaten şöhret kazanmamış şairlerin her cönkteki şiirlerini ayrı ayrı incelemeden sadece kataloglardan mahlaslarına bakarak hangi zümreye mensup olduğunu tespit etmek ve buradan sağlıklı bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

[8] Bundan sonra MFK Kütüphanesi olarak anılacaktır.

[9] Cönklerde en çok şiiri bulunan şair olarak Yûnus Emre için Yûnus Emre midir, başka Yûnus'lar mıdır incelemesine gir(e)medik. Yûnus, Yûnus Emre, Âşık Yûnus, Dervîş Yûnus, Emre'm Yûnus gibi mahlasların hepsi, herhangi bir ayrım gözetmeksizin "Yûnus" olarak gösterilmiştir.

[10] Hatâyî'nin şiirlerine dair görüşlerimizi daha önce yayımlamıştık (Köksal 2013). Biz, heceyle yazılan Hatâyî mahlaslı şiirlerin Şah İsmail Hatâyî'ye ait olmadığı kanaatindeyiz. Hatâyî mahlaslı heceyle yazılan şiirlerin bir değil pek çok kişi tarafından yazıldığı gibi aruzla yazılan şiirler arasında da başkalarına ait olanlar bulunduğu kuşkusuzdur. Bu hususta da bir ayrıma gitmeksizin "Hatâyî" mahlaslıların hepsini birlikte gösterdik.

[11] Edebiyatımızda bu mahlasta birden çok şair bulunmakla birlikte en meşhuru 19. yüzyıl şairi Yanbolulu Türâbî'dir ve cönklerdeki Türâbî'lerin kahir ekseriyeti bu şairdir.

Vîrânî, Eşrefoğlu, Sezâyî, Kul Himmet[12]) MFK Kütüphanesi'ndeki cönklerde yer alan şiirlerinin toplam adedi 320'dir.

Yine bahsettiğimiz cönklere göre "saz şairi" veya "halk şairi" olarak tanımladığımız şairlerden ilk 10'a girenlerin (Âşık Ömer, Kuloğlu, Şem'î, Dertli, Âşık Kerem, Emrâh, Kurbânî, Gevherî, Gedâyî, Seyrânî) toplam 215 şiiri mevcuttur.

Divan şairlerinin cönklerde en çok yer bulan ilk 10 ismine bu açıdan baktığımızda sonuç daha da şaşırtıcıdır. Cönklerde şiirleri en çok yer alan[13] ilk 10 divan şairinin (Nesîmî, Fuzûlî, Vâsıf, Rûhî, Nef'î, Zâtî, Bâkî, Hayâlî, Yahyâ, Nâbî) toplam şiir sayısı tam 404'dür. Nesîmî'yi şiirlerinin muhtevası bakımından tekke şairi kabul etsek bile geriye kalan dokuz şairin 216 şiiri bulunmaktadır ki bu da aynı cönklerdeki saz şairlerinin sayısı (215) kadar bir meblağa tekabül etmektedir.[14]

Her üç alanda ilk 10'a giren şairleri cönklerdeki şiir sayılarına göre tasnif ettiğimizde aşağıdaki tabloda gösterilen sayılar çerçevesinde saz şairleri için %21.65, tekke şairleri için %35.69, divan şairleri için %42.66'lık bir dağılım karşımıza çıkmaktadır.[15] (Konumuz "cönklerde divan şiiri" olması hasebiyle divan şairlerinin mahlasları dikkat çekmek amacıyla koyu ve italik dizilmiştir.)

Sıra	Şair	MFK Kütüphanesi cönklerindeki şiir sayısı
1	***Nesîmî***	***188***
2	Yûnus	97
3	Âşık Ömer	95
4	***Fuzûlî***	***88***
5	Hatâyî	43
6	Turâbî	39
7	Hüdâyî	27
8	Niyâzî-i Mısrî	24
9	Kuloğlu	24
10	***Nâbî***	***24***
11	Pîr Sultân Abdâl	23
12	Vîrânî	22

[12] Kul Himmet ile Kaygusuz Abdâl'ın şiir sayıları eşittir. Kul Himmet'in şiirleri, Kaygusuz'a göre daha fazla sayıda cönkte bulunduğu için 10. sıraya o alınmıştır.

[13] www.yazmalar.gov.tr adresinde bulunan cönklerin tasnifleri tam yapılmadığından şiir sayıları bakımından hareket noktamız MFK Kütüphanesi'ndeki cönkler olmuştur.

[14] Burada uç örnekleri değerlendirmeye almadığımızı söylemeliyiz. Meselâ bir cönkte, adını başka hiçbir kaynakta görmediğimiz, duymadığımız "Derdikoyuk" mahlaslı bir şairin 32 adet şiiri var. Mezkûr cöngün sahibi de olması muhtemel olan bu meçhul şairden başka aynı cönkte bir de Şevkî mahlaslı bir şairin 18 adet şiiri bulunmaktadır. Derdikoyuk'u ve kim olduğu bilinmeyen Şevkî'yi hâliyle listeye almadık. Keza bir başka cönkte de başka cönklerde adına rastlamadığımız Âşıkî mahlaslı bir şairin 28 adet şiiri mevcuttur ki bunu da değerlendirme dışı tuttuk. Aynı mahlastan çok sayıda bulunan şairleri de burada değerlendirmedik. Sözgelimi elimizdeki cönklerde Şemsî mahlaslı 30 şiir mevcuttur. Hem tekke hem saz hem de divan şiirinde aynı mahlasta üstelik birden çok şair olduğu düşünülürse bunların her birinin hangilerine ait olduğunun bu çalışma çerçevesinde tespitinin mümkün olmadığı takdir edilecektir.

[15] MFK Kütüphanesi'ndeki cönklerin divan şairleri lehine bir manzara ortaya koyması, cönklerden dördünün şeklen cönk, muhteva olarak tamamen divan şairlerine ait şiirlerin yer aldığı birer şiir mecmuası oluşuyla açıklanabilir. Keza sözü edilen 63 cönkten sekizinin ilâhî mecmuası tarzında olması da tekke şairlerinin yüzdesinin fazla çıkmasında etkili olmuş olabilir. Ancak bu söylediklerimizin daha anlamlı kılınması için www.yazmalar.gov.tr'deki bütün cönkler içinde de şiir mecmuası ve ilâhî mecmuası tarzındaki cönklerin sayısının bilinmesi gerekir.

13	***Vâsıf***	***20***
14	Şem'î	19
15	***Rûhî***	***17***
16	Eşrefoğlu	16
17	Dertli	16
18	Emrâh	15
19	***Zâtî***	***16***
20	Kurbânî	14
21	Sezâyî	15
22	***Nef'î***	***15***
23	Kul Himmet	14
24	Âşık Kerem	13
25	***Yahyâ***	***13***
26	***Bâkî***	***12***
27	***Hayâlî***	***11***
28	Nizâmoğlu	9
29	Gevherî	9
30	Şems-i Tebrîz(î)	9
Toplam	***Halk: 205***	***%21.65***
	Tekke: 320	***%35.69***
	Divan: 404	***%42.66***

Tablo 1: MFK Kütüphanesi'ndeki cönklere göre ilk 30'daki şairlerin şiir sayıları

Şiir sayılarını değil, şairlerin kaç farklı cönkte yer aldıklarını değerlendirdiğimizde saz şairleri: %23.46, tekke şairleri: %45.77, divan şairleri: %30.77 şeklinde bir dağılım karşımıza çıkmaktadır (bk. Tablo 2, C sütunu).

Millî Kütüphane tarafından hazırlanan www.yazmalar.gov.tr[16] adresindeki digital katalogda görünen 571 adet cöngün ayrıntılı tasnifleri yapılmış olan 480'inde divan şairlerinin konumlarına bakılınca görünüm biraz farklılaşmaktadır. Cönk sayısının çokluğuna nazaran buradaki dağılımın daha anlamlı ve muteber olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre ise yukarıda adları anılan saz şairlerinin cönklerde yer alış yüzdesi %41.84, tekke şairlerinin %35.32, divan şairlerinin %22.84'dür (bk. Tablo 2).

Sözünü ettiğimiz 480 adet cönk ile MFK Kütüphanesi'ndeki cönklerin toplamında ise divan şairleri cönklerde %24'lük bir orana ulaşmaktadır. Toplamda yaklaşık 543 adet cöngün dökümü demek olan bu tespitlere göre tekke şairlerinin cönklerde yer alış oranı %36.20, saz şairlerinin oranı ise %39.80'dir (bk. Tablo 2).

Aşağıdaki tabloda kaç adet cönkte yer aldıklarına göre kendi alanlarında ilk 10'a giren saz, tekke ve divan şairlerine yer verilmiştir. Tabloda www.yazmalar.gov.tr'deki cönkler ile MFK Kütüphanesi'ndeki cönkler ayrı ayrı ve birleşik olmak üzere 3 ayrı sütunda gösterilmiştir. İlk sütundaki sıralama www.yazmalar.gov.tr'deki tasnifi yapılmış 480 cönk ile MFK Kütüphanesi'ndeki 63 cöngün toplamını ifade etmektedir. Bu bakımdan en sağlıklı verileri ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. İkinci grup şairler www.yazmalar.gov.tr'de, üçüncü grup ise MFK Kütüphanesi'nde bulunan cönklerdeki durumu göstermektedir. İlgili sütunların sonunda da saz,

[16] Bu digital kataloğun sadece Millî Kütüphane'deki cönkleri kapsamadığını, Türkiye ve yurtdışındaki pek çok yazma eser kütüphanesini de içine aldığını ifade etmeliyiz. Bununla beraber verilen sayıların büyük kısmının Millî Kütüphane koleksiyonlarında bulunduğunu da hatırlatalım.

tekke ve divân şairlerinin cönklerde hangi yüzdelerde yer aldığına dair genel istatistikler mevcuttur.

Sıra	Şair	A*	Şair	B*	Şair	C*
1	Âşık Ömer	215	Âşık Ömer	199	Yûnus	25
2	Yûnus	202	Yûnus	177	Âşık Ömer	16
3	Gevherî	164	Gevherî	158	***Nesîmî (1)***	***14***
4	Niyâzî-i Mısrî	124	Niyâzî-i Mısrî	111	Niyâzî-i Mısrî	13
5	***Nesîmî (1)***	***110***	Şem'î	98	Hüdâyî	11
6	Şem'î	108	***Nesîmî (1)***	***96***	Eşrefoğlu	11
7	Eşrefoğlu	90	Eşrefoğlu	79	***Fuzûlî (2)***	***10***
8	Dertli	83	Dertli	76	Şem'î	10
9	***Fuzûlî (2)***	***81***	***Fuzûlî (2)***	***71***	Hatâyî	9
10	Hüdâyî	77	Hüdâyî	66	***Rûhî (3)***	***9***
11	Karacaoğlan	55	Karacaoğlan	55	Kuloğlu	8
12	***Nâbî (3)***	***50***	***Nâbî (3)***	***46***	Vîrânî	8
13	***Rûhî (4)***	***47***	Gedâyî	41	***Vâsıf (4)***	***8***
14	Âşık Kerem	45	Seyranî	41	Turâbî	7
15	Sezâyî	45	Âşık Kerem	39	Dertli	7
16	Gedâyî	44	Emrâh	39	Sezâyî	7
17	Emrâh	43	***Rûhî (4)***	***38***	***Bâkî (5)***	***7***
18	***Bâkî (5)***	***42***	Sezâyî	38	***Hayâlî (5)***	***7***
19	Nizâmoğlu	42	Nizâmoğlu	36	Kul Himmet	6
20	Seyranî	41	Kuddûsî	36	Kay. Abdal	6
21	Hatâyî	40	***Bâkî (5)***	***35***	Âşık Kerem	6
22	***Vâsıf (6)***	***40***	Turâbî	33	Nizâmoğlu	6
23	Turâbî	40	***Vâsıf (6)***	***32***	Gevherî	6
24	Kuddûsî	38	Hatâyî	31	***Muhibbî (6)***	***6***
25	Vîrânî	33	***Yahyâ (7)***	***26***	Pîr Sultân	5
26	Kuloğlu	32	Vîrânî	25	***Zâtî (7)***	***5***
27	***Yahyâ (7)***	***31***	Kuloğlu	24	***Nef'î (7)***	***5***
28	***Nef'î (8)***	***26***	***Nef'î (8)***	***21***	***Yahyâ (7)***	***5***
29	***Hayâlî (9)***	***25***	***Zâtî (9)***	***19***	Şems-i Tebrîz(î)	5
30	***Zâtî (10)***	***24***	Kul Himmet	18	***Nâbî (8)***	***4***
	Kul Himmet[17]	24	***Hayâlî (10)***	***18***[18]	Emrâh	4

* İlk "şair" sütundaki şairler ve A sütunundaki sayılar, www.yazmalar.gov.tr adresindeki 480 ve MFK Kütüphanesindeki 63 cöngün toplamına göre şairlerin şiirlerinin kaç ayrı cönkte yer aldığını gösterir. Şair adlarının / mahlaslarının bulunduğu sütunlarda ayraç içindeki rakamlar divan şairlerinin kendi aralarındaki sıralamalarını gösterir.

* İkinci "şair" sütunundaki şairler ve B sütunundaki sayılar, www.yazmalar.gov.tr adresindeki 480 cönge göre şairlerin şiirlerinin kaç ayrı cönkte yer aldığını gösterir.

* Üçüncü "şair" sütunundaki şairler ve C sütunundaki sayılar, www.yazmalar.gov.tr adresindeki 480 ve MFK Kütüphanesindeki 63 cönge göre şairlerin şiirlerinin kaç ayrı cönkte yer aldığını gösterir.

[17] Zâtî, Kul Himmet ve Muhibbî'nin şiirleri toplamda eşit sayıda cönkte aldığı için üçü de ilk 30 içine dâhil edildi.

[18] Kul Himmet, Hayâlî ve Muhibbî'nin şiirleri www.yazmalar.gov.tr'de eşit sayıda cönkte aldığı için üçü de ilk 30 içine dâhil edildi.

	Muhibbî (10)	***24***	***Muhibbî (10)***	***18***	Gedâyî	4
Tür:	Toplam cönk:	%	Toplam cönk:	%	Toplam cönk:	%
Saz	Saz: 830	39.80	Saz: 770	41.84	Saz: 61	23.46
Tekke	Tekke: 755	36.20	Tekke: 650	35.32	Tekke: 119	45.77
Divan	***Divan: 500***	***24.00***	***Divan: 420***	***22.84***	***Divan: 80***	30.77

Tablo 2: Farklı cönklerde yer alışlarına göre ilk 30 şair (saz, tekke, divan)

Yukarıdaki veriler ışığında; hutbe ve dua mecmuası, münşeât mecmuası, şarkı mecmuası gibi tamamen farklı konularda veya divan, divânçe, risâleler mecmuası yahut yukarıda kimi örneklerini verdiğimiz bütünüyle müstakil eserlerin yazıldığı, sadece "şeklen" cönk olan yazmaları hariç tutmak kaydıyla klasik bir cönk tanımını şöyle yapabiliriz:

"Saz, tekke ve divan şairlerinin şiirleri ile bazı anonim ürünlere yer veren; kimilerinde türlü dualar, fal, cifr, reml, vefk, tılsım vb. gizli ilimlere dair kayıtlar, ilaç terkip ve tarifleri, rüya tabirleri, mektup suretleri, muhtelif tarih kayıtları, alacak-verecek hesapları gibi şiirle ilgisi olmayan her türlü bilgi notlarının da bulunduğu, uzunlamasına açılan, ensiz el yazması eserlere cönk denir."

II. CÖNKLERDE DİVAN ŞİİRİ

Makalemizin "özet"inde de ifade edildiği gibi buradaki tespitler, ilk etapta MFK Kütüphanesi'ndeki 63 adet cönk üzerinden yapılmış, bu verileri daha şümullü verilerle mukayese imkânı verebilmek için Millî Kütüphane'nin www.yazmalar.gov.tr adresindeki kataloğunda tespit edilen cönklerden de büyük ölçüde yararlanılmıştır.[19]

MFK Kütüphanesi'ndeki sözü edilen 63 cöngün kimlik dökümü şöyledir:[20]

1. Bu cönklerin tamamının ayrıntılı tasnifi yapılmıştır. Daha açık ifade edecek olursak, hangi şairin hangi cönkte kaç adet şiiri bulunduğu ve bu şiirlerin hangi sayfalarda yer aldığı tespit edilmiş; ayrıca cönklerde yer alan şiir dışındaki her türlü bilgi notları ve kayıtların da tespiti yapılmıştır.[21]
2. 15 cöngün derleyeni veya müstensihi[22] belli (%23.8), 48'inin belli değildir (%76.2).
3. 27 cöngün istinsah tarihi belli (%42.85), 36 cöngün belli değildir (%57.15).
4. Cönklerin 23'ü ciltsiz (%36.5), diğerleri ciltlidir. Ciltli 40 adet cöngün (%63.5) 19'u meşin ve sahtiyan cilt, 9'u bez veya ebru kaplı mukavva, 12'si karton kapaklıdır (bk. Resim 1, 2, 3, 4).
5. Ebatları en büyük cönk 285x130 mm (32 numaralı cönk), en küçük cönk 90x70 mm (1 numaralı cönk) dış ölçülerindedir (bk. Resim 5).[23]

[19] Söz konusu katalog belli aralıklarla güncellenmektedir. Son erişim tarihi: 12.11.2015'dir.

[20] Buradaki kimlik dökümü, sayı itibariyle azımsanmayacak bir meblağda olduğundan, bunların cönklerle ilgili umumî manada fikir verme kabiliyetine de sahip olduğunu söyleyebiliriz.

[21] Bu çalışmada MFK Kütüphanesi'ndeki cönklerin kullanılmasının esas sebebi de bu ayrıntılı tespitlerin bizi sağlıklı sonuçlara götüreceği düşüncesi olmuştur. Cönkler üzerine araştırma yapanların yakından bilecekleri gibi mezkûr digital katalogda görünen cönklerin bir kısmının paylaşıma açık fotoğrafları yok; bir kısmının içerik tavsifleri (dökümü) hiç yapılmamış; içerik tavsifleri yapılanların bir kısmının da şiir adedi ve/veya sayfa numarası belirtilmeksizin sadece şair mahlaslarının verilmesiyle yetinilmiştir.

[22] Cönkler ve şiir mecmualarının nüsha tavsifleri yapılırken "müstensih" yerine "derleyen" demek de mümkündür. Zira çoğu şiir mecmuası ve cönk tek nüshadır. Cönklerin ve şiir mecmualarının her biri, çoğu kez aynı zamanda "sahibi" de olan tutan (derleyen) kişinin, zevkine göre oluşturulmuş müstakil eserlerdir.

[23] İç ölçüleri standart olan cönk çok nadirdir. www.yazmalar.gov.tr'de kayıtlı 571 cönk içinde dış ölçüleri en büyük olanı 290x180 mm (Çorum İl Halk Ktp 1660), en küçüğü ise 90x70 mm (Millî Kütüphane Cönk 281) dış ölçülerindedir.

6. Derleniş / istinsah tarihi kesin olanlardan en eskisi 1721 (22 numaralı cönk), en yenisi 1925 (47 numaralı cönk) tarihlidir.[24]
7. En hacimli cönk 237 yaprak tutarında (25 numaralı cönk), en hacimsiz cönk 10 yaprak tutarındadır (13 numaralı cönk). Cönk başına ortalama 45 yaprak düşmektedir.[25]
8. 63 adet cöngü muhtevalarına göre tasnif ettiğimizde ise karşımıza çıkan tablo şudur:
   a) 36 cönk "klasik cönk" tarzındadır.
   b) 8 cönk "ilâhî mecmuası" tarzındadır.
   c) 6 cönk "hutbe ve/veya dua mecmuası" tarzındadır.
   d) 4 cönk "şiir mecmuası" tarzındadır.
   e) 4 cönk "şarkı ve/veya kanto mecmuası" tarzındadır.
   f) 2 cönk "divançe" tarzındadır.
   g) 1 cönk sadece *Âşık Derdiyok ile Zülfüsiyah* hikâyesini, 1 cönk de sadece Bektaşî tercüman ve gülbânklerini ihtiva etmektedir.
   h) 1 cönk Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ile iki kaside ve muhtelif duaları ihtiva etmektedir.

Bu 63 cönkte divan şairlerinin varlığı, ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Cönklerde en çok şiir bulunan ilk 10 divan şairinin şiirlerinin kaç cönkte yer aldığı ve bu cönklerdeki toplam şiir sayıları aşağıdaki tablodaki görülmektedir.

Sıra	Divan şairi	Yer aldığı cönk adedi	Cönklerdeki şiirlerinin adedi
1	Nesîmî	14	188
2	Fuzûlî	10	88
3	Nâbî	5	24
4	Vâsıf	8	20
5	Rûhî	9	17
6	Zâtî	5	16
7	Nef'î	5	15
8	Yahyâ[26]	5	13
9	Bâkî	7	12
10	Hayâlî	7	11

Tablo 3: Divan şairlerinin MFK Kütüphanesi'ndeki "cönklerde" yer alışı

Buna göre cönklerde, en çok şiiri bulunan divan şairi, hem yer aldığı cönk adedi hem de şiir sayısı bakımından açık farkla Nesîmî'dir. İkinci sırada ise diğer şairlerle çok açık bir arayla Fuzûlî gelmektedir.

[24] İstinsah tarihine dair kayıt bulunmasa da MFK Kütüphanesi'ndeki en eski cönk, C. 10 numarada kayıtlı yazmadır. Bu cönkte yer alan şairlerin tamamı 16. ve daha önceki yüzyıllara mensuptur. Bu itibarla, fizikî özellikleri de göz önünde alındığına adı geçen cöngün muhtemelen aynı yüzyılda, en geç 17. yüzyıl içinde yazıldığını söyleyebiliriz (bk. Resim 6, 7). İstinsah veya derleniş tarihi belli olan 27 cönkten 4'ü 18. yüzyıl, 19'u 19. yüzyıl, 4'ü 20. yüzyılın ilk çeyreğine aittir.

[25] www.yazmalar.gov.tr'de kayıtlı 571 cöngün ortalaması 55 yapraktır.

[26] Bilindiği gibi edebiyatımızda Yahyâ mahlaslı iki meşhur şair (Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şeyhülislâm Yahyâ) vardır. Şahsî kütüphanemiz için verilen sayı Şeyhülislâm Yahyâ'nın şiirlerini göstermektedir. Ancak aşağıda www.yazmalar.gov.tr adresinden alınan Yahyâ mahlaslı şairler için tek tek bu ayrımı yapmak mümkün değildir. MFK Kütüphanesi'ndekilere bakarak mezkûr adresteki Yahyâ mahlaslarının yine çoğunun Şeyhülislâm Yahyâ olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak başka Yahyâ'ların da olması mümkün ve muhtemeldir.

Şiir sayısına göre 3. sırada olan Nâbî, yer aldığı cönk sayısına göre gerilerdedir. Ancak www.yazmalar.gov.tr'deki cönklerde de 3. sırada olması, şiir adedinin makul ortalamayı verdiğini gösterir.

Yine ilk 10 sıra aynı kalmak üzere, diğer şairlerin sıralanışında MFK Kütüphanesi'ndeki 63 cönk ile www.yazmalar.gov.tr'deki tasnifi yapılmış 480 cönk arasında kimi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. MFK Kütüphanesi'ndeki cönklerde, cönk sayısına göre 4. sırada yer alan Vâsıf, www.yazmalar.gov.tr'de 6. sırada çıkmaktadır. Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Nef'î, Zâtî, Hayâlî ve Yahyâ'nın sıralalamaları aynı veya birer sıra değişir durumdadır.

Cönk ve şiir mecmuası derleyicilerinin zevkleri ve sanat anlayışlarını mukayese edebilmek için aynı divan şairlerinin şiir mecmualarında nasıl sıralandığını da araştırdık. MFK Kütüphanesi'nde yer alan 54 şiir mecmuasına göre mecmualarda en çok şiiri bulunan divan şairleri şöyledir:[27]

Sıra	Şair (Divan)	Yer aldığı Mecmua adedi	Mecmualardaki şiirlerinin adedi
1	Nesîmî	22	145
2	Bâkî	17	138
3	Fuzûlî	28	117
4	Nev'î	4	83
5	Vâsıf	14	61
6	Necâtî	6	55
7	Yahyâ	11	50
8	Rûhî	12	47
9	Ulvî	9	40
10	Nef'î	6	35
11	Nâbî	15	30
12	Hayâlî	8	24
13	Nedîm	11	21
14	Zâtî	11	20

Tablo 4: Divan şairlerinin MFK Kütüphanesi'ndeki "şiir mecmualarında" yer alışı

Hangi şairin kaç mecmuada kaç şiirininin yer aldığı hususunda kimi şairler için sıra dışı durumların bulunduğunu hatırlatalım. Mecmua derleyicisinin zevkine veya farklı sebeplere bağlı olarak bazı mecmualarda kimi şairlerin şiirleri çok fazla sayıda çıkabilmektedir. Şöyle ki; Nesîmî'nin bir mecmuada 52, bir başka mecmuada 33; Bâkî'nin bir mecmuada 62, bir başka mecmuada 33; Fuzûlî'nin bir mecmuada 31; Nev'î'nin bir mecmuada 73; Enderunlu Vâsıf'ın bir mecmuada 27; Necâtî'nin bir mecmuada 30; Nef'î'nin bir mecmuada 29; Yahyâ'nın bir mecmuada 28 adet şiiri bulunmaktadır. Bu uç durumlar o şairin genel sıralamasına etki edebilmektedir. Bu itibarla, herhangi bir şairin gördüğü rağbeti gerek cönkler, gerekse şiir mecmuaları üzerinden tespit etmeye çalışırken söz konusu eserlerde yer alan şiir sayısı kadar -hatta ondan daha fazla- yer bulduğu cönk veya mecmua sayısı da önemlidir. Zira bir şairin farklı cönk veya şiir mecmualarında bulduğu yer, ona olan ilginin yaygınlığıyla doğru orantılıdır. Meselâ Nev'î, 54 mecmuadan sadece 4'ünde yer aldığı hâlde şiir sayısına göre sıralamada 83 şiirle 4. sırada yer almıştır. Yukarıda zikredildiği gibi MFK Kütüphanesi'ndeki iki mecmuada 62 ve 33 şiir gibi gerçekten yüksek sayıda şiirleri bulunan Bâkî, 17 mecmuadaki 138 şiiriyle 2. sıraya oturmuştur.

[27] Cönklerdeki ilk 10'a göre şiir mecmualarında araya Nevî, Necâtî, Ulvî ve Nedîm girdiğinden ilk 14 şair değerlendirilmiştir.

Hâlbuki toplamda 117 şiiri bulunan Fûzûlî'nin bu şiirleri 28 farklı mecmuaya yayılmıştır. Yani, şairlerin şiirlerinin bulunduğu mecmua sayısına göre Fuzûlî, cönklerde olduğu gibi mecmualarda da ikinci sıradadır.[28] MFK Kütüphanesi cönklerinde hiç şiiri bulunmayan Nev'î, yer aldığı mecmua sayısı bakımından ilk 15 içine dahi giremezken bir mecmuadaki özel durum sebebiyle şiir adedi sıralamasında 4. sıradadır.[29]

Görüldüğü gibi Nesîmî, cönklerde olduğu gibi şiir mecmualarında da en ön sıradadır. Şiir adedi bakımından 3. sırada görünen Fuzûlî, şiirlerine yer veren mecmua adedine bakıldığında Nesîmî'yi de, Bâkî'yi de geçmektedir. Yine şiir adedine nazaran ilk 10'a giremeyen Nâbî, yer aldığı şiir mecmuasına göre 4. sıraya yükselmektedir. Yani şiirleri sayıca az ise de çok sayıda şiir mecmuasında yer almıştır ki bu da geniş bir kabul gördüğünün işareti sayılır.

Şiir mecmualarında yer alan şiir sayısı bakımından ilk 5-10. sırayı paylaşan şairler, şiirlerinin toplamda kaç mecmuada yer aldığına göre yapılan sıralamada da hemen hemen aynı sıralarda yer almışlardır. Altı şiir mecmuasındaki 55 şiiriyle 6. sırada bulunan Necâtî'nin de Nev'î gibi MFK Kütüphanesi cönklerinde hiç şiiri yoktur. İki cönkte üç şiiri bulunan Ulvî ise şiir mecmualarına göre yaptığımız incelemede dokuz mecmuadaki 40 şiiriyle 9. sıradan ilk 10'a girmiştir.

MFK Kütüphanesi'ndeki şiir mecmuaları ve cönklere göre, mecmua ve cönk derleyicilerinin divan şairlerine olan yönelimlerini mukayeseye ettiğimizde şu sonuçlara ulaşıyoruz:

1. Seyyid Nesîmî, hem cönk, hem mecmua derleyicilerinin en beğendikleri divan şairidir. Nesîmî'nin cönklerdeki yeri sadece divan şairleri arasında değil, bütün şairler arasında da en önlerdedir.[30]
2. Nesîmî'nin hemen ardından Fuzûlî, cönk derleyicilerinin en beğendiği divan şairidir.
3. Şiir mecmualarında da bu iki şair ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Ancak şiir mecmualarında Nesîmî ve Fuzûlî'den sonra gelen şairler tedricî ve makul bir sırayla birbirlerini izlerken, cönklerde bu ilk iki şairden sonra adeta bir uçurum gözlenmektedir. Şöyle ki; Nesîmî'nin cönklerdeki şiir sayısı 188, Fuzûlî'nin 88 iken 3. sıradaki Nâbî'nin ancak 24 şiiri cönklerde yer bulmuştur. www.yazmalar.gov.tr'deki cönklerde bu geçiş kısmen tedricîdir. Orada, yer aldığı 71 cönkle 2. sırada bulunan Fuzûlî'den sonra gelen Nâbî'nin şiirleri 46 cönkte bulunmaktadır.[31]
4. Bağdatlı Rûhî'nin MFK Kütüphanesi'ndeki şiir mecmualarında, yer aldığı mecmua bakımından 5, şiir sayısı bakımından 9. sırada iken cönklerde Nesîmî ve Fuzûlî'nin ardından Nâbî'yle hemen hemen aynı sayıda cönkte yer bularak en çok rağbet gören Dîvan şairleri arasında yer alması dikkat çekici bir başka husustur.
5. Şiir mecmualarında 10. sırada yer bulabilen Nef'î, 5 cönkteki 15 şiiriyle cönk derleyicilerinin en çok sevdiği divan şairleri arasında yer alırken www.yazmalar.gov.tr'deki cönklere göre ise 8. sıradadır.
6. Şiir sayısı bakımından şiir mecmualarının Nesîmî'den sonra en rağbet gören şairi olan Bâkî, hem MFK Kütüphanesi'ndeki hem www.yazmalar.gov.tr'de bulunan cönklerde, hem de genel toplamda divan şairleri arasında 5. sırada kabul görmüştür.
7. Enderunlu Vâsıf'ın cönklerde en çok yer bulan divan şairleri arasında olması dikkat çekmektedir. Bizce bunun iki sebebi vardır. İlki, Vâsıf'ın tarz olarak cönk

[28] Bununla birlikte kişisel gözlemlerimize dayanarak şiir mecmualarının geneline baktığımızda Bâkî'nin mecmua derleyicileri tarafından tartışmasız ve açık farkla en çok kabul gören divan şairi olduğu notunu kaydetmeliyiz.

[29] Bütün şiir mecmualarında bir tasnif yapma imkânı olsa, Nev'î'nin de MFK Kütüphanesi'ndeki mecmualardaki görünümden farklı bir şekilde, en azından ilk 10'a girecek meblağda şiirinin çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğunu -yine tecrübî olarak- söyleyebiliriz.

[30] Bâkî ile ilgili yukarıdaki nota dikkat çekelim.

[31] Nâbî, www.yazmalar.gov.tr'de tasnifi yapılmış cönkler arasında, yer aldığı 46 cönkle Dîvân şairleri arasında 3. sıradadır. Nâbî'nin cönklerdeki bu sıklığı dikkat çekerek bir makaleye de konu olmuştur. bk. Gürbüz 2012.

derleyicilerinin zevkine de hitap eder bir söyleyişe sahip olması[32] diğeri ise, cönklerin çoğunun derleniş tarihinin Vâsıf'ın hayatta ve meşhur olduğu, bir döneme tesadüf etmesi olsa gerektir.

8. Şiir mecmualarında, şiir adedi olarak da yer aldığı mecmua olarak da ancak ilk 20 içine girebilen Muhibbî'nin, şiir sayısı bakımından olmasa da yer aldığı cönk bakımından ilk 10 divan şairi arasına girebilmesi de ulaşılan ilginç sonuçlardandır.
9. Şiir mecmualarında ilk 10'a giren Ulvî, Necâtî, Nev'î ve Nedîm cönklerde çok az yer almaktadırlar. Tablo 2'de görüleceği üzere, cönklerde şiiri bulunan bütün şairler arasında ilk 30 içinde bu isimler yoktur.

Tablo 1'deki görünüm, konumuzun asıl sıklet merkezini oluşturan "cönklerde divan şiiri"ne dair esaslı bilgileri vermekten başka, cönklerdeki şairler üzerine yapılacak araştırmalarda da bir ön bilgi oluşturması bakımından kayda değer veriler içermektedir. Burada verilen sayılar ve oranların göremediğimiz diğer cönkler için ne kadar doğru olduğu sorusu haklı olarak sorulabilir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan halk arasında çok olduğu bilinen cönkler bizim tahminimize göre kütüphanelerde kayıtlı olanlar kadar, belki ondan da fazla olarak şahıs ellerinde de bulunmaktadır. Şahıs ellerinde veya şahıs kütüphanelerinde ve koleksiyonerlerde bulunanlarla birlikte Türkiye'de ve yurt dışı kütüphanelerde yaklaşık 2 bin civarında cönk bulunduğunu öngörüyoruz. Bu çalışmada değerlendirilen 543 cöngün öngörülen sayı içinde ciddî bir yekûn tuttuğu ortadadır. Bu itibarla, saz, tekke ve divan şairi farkı gözetilmeksizin cönklerde şiirleri en çok bulunan şairlere dair bu tablo, kanaatimizce -ana hatlarıyla- bütün cönkleri de temsil ve teşmil eder durumdadır.

Tablo 1'de ilk sütundaki sıralamaya göre Nesîmî ve Fuzûlî bütün cönklerde ilk 10 sırada, Nâbî, Rûhî ve Bâkî ilk 20'de, Vâsıf, Yahyâ, Nef'î, Hayâlî, Zâtî ve Muhibbî de cönklerdeki ilk 30 şair arasında yer almışlardır.

Kuşkusuz divan şiirinde "imparatorluğun haşmet asrının sesi" olmak gibi bir ayrıcalığı olan Bâkî'yi hariç tutarsak, cönk derleyicilerinin en çok beğendikleri bu divan şairlerinin ortak vasıfları, şiir dili ve/veya ruhu olarak geniş kesimleri cezbeden bir söyleyişe sahip olmalarıdır. Birer kelimeyle özetleyecek olursak; Nesîmî'deki lirizm, Fuzûlî'deki yanıklık, Vâsıf'taki söyleyiş, Yahyâ'daki samimiyet, Nef'î'deki (t)aşkınlık, Türk insanının müşterek ve maşerî takdiriyle, asırların insafına bırakılmış birer kutsal metin gibi cönklere emanet edilmiştir.

Taradığımız cönklerin genel anlamda verdiği asıl önemli bilgi, bu şairlerin nisbî dağılımındadır. Tablo 2'nin ilk sütununun sonundaki oranlara baktığımızda saz, tekke ve divan şairlerinin cönklerde şu yüzdelerle bulunduğunu tespit ediyoruz:

1. Saz şairleri: %39.80
2. Tekke şairleri: %36.20
3. Divan şairleri: %24.00

Bu sonuçlar da bize kabaca cönklerdeki yaklaşık her dört şiirden birinin divan şairlerine ait olduğunu göstermektedir.

Bunlardan başka; divan şairlerinin cönklerde bulunan şiirleri üzerine, nazım şekilleri, türleri, vezinler, yüzyıllara göre dağılım, yöresel tercihler vb. konularda da araştırmalar yapılabilir ve yapılmalıdır. Takdir edilir ki bunların her biri çok daha derinlemesine, belki müstakil birer tez çalışması olacak kadar kapsamlı araştırmaları gerektiren hususlardır.

[32] Vâsıf, nasıl halk şiirini okşar tarzda yazıyor ve bu yönüyle cönklerde yer buluyorsa, şiirlerinin çoğunu aruz vezniyle ve divan şiirinin pek çok unsurunu kullanarak yazan Âşık Ömer, Şem'î ve Emrah gibi şairlerle de şiir mecmualarında çokça karşılaşılır. Konyalı Şem'î'nin şahsî kütüphanemizdeki 10 şiir mecmuasında 33, Âşık Ömer'in 8 şiir mecmuasında 27 şiiri mevcuttur. Özellikle de Erzurumlu Emrâh'ın 5 şiir mecmuasında 55 şiirle yer alması araştırılması gereken bir konudur. Âşık Ömer ve Şem'î'nin şiir mecmualarında Hayâlî, Nedîm ve Zâtî gibi divan şiirinin en büyük şairleri kadar, hatta MFK Kütüphanesi'ndeki mecmualara göre onlardan da fazla rağbet görmesi, onlar gibi şiirlerinin çoğunu aruzla yazan Emrâh'ın şiir mecmuası derleyicilerinin en beğendiği şairler arasında Necâtî'yle birlikte 5. sırada yer alması dikkat çekmektedir.

III. DİVAN ŞİİRİNDE "CÖNK"

III.1. Divan Şairine Göre Cönk[33]

Öyle anlaşılıyor ki, divan şairleri, hem kendi şiirlerini bir araya topladıkları defterlere hem de -bir kısmı kendileri de şair olan- şiir meraklılarının beğendikleri şiirleri bir araya topladıkları derlemelere "mecmua" demişlerdir. Kuşkusuz, "mecmua" geniş ve yaygın tanımıyla "farklı eserlerden / metin parçalarından oluşan derlemelerin genel adı"dır ve bu mecmualar muhtelif nazım parçalarından müteşekkilse buna şiir mecmuası (mecmû'a-i eş'âr) diyoruz. Ancak tespitlerimize göre divan şairleri kendi şiirlerini henüz "divan" hâline getirip okur önüne çıkarmadan önce kaydettikleri defterlere de "mecmua" demişlerdir.[34]

Şiir derlemelerine "mecmua" demeyi tercih eden divan şairleri, günlük hayatlarını önemli bir parçası olan mecmuayı şiirlerinde benzetme ve hayâl unsuru olarak değerlendirmişler, mecmuanın kâğıt, cilt hususiyetleri, tezyinî nitelikleri, mürekkep renkleri, yazı, şiir vb. özelliklerini, başta sevgilinin güzellik unsurları olmak üzere pek çok konuda şiirlerine malzeme yapmışlardır.

Bununla birlikte divan şairlerinin "cönk"e de bir "şiir derlemesi" anlamında "mecmua"dan farklı bakmadıklarını, ancak bir kelime olarak "cöng"ü mecmuaya göre çok daha az kullandıklarını tespit ediyoruz. Başka bir deyişle divan şairi için cönk de beğenilen şiirlerin bir arada toplandığı bir mecmua türüdür. Öyle anlaşılıyor ki, divan şairleri için cöngün mecmuadan tek farkı -Kut'un yukarıda naklettiğimiz tespitinde olduğu gibi- "şekil" itibariyledir.

Cönklere şeklinden dolayı halk arasında "sığır dili" de dendiğini biliyoruz. *Bâğçe-i Safâ-endûz* müellifi Es'ad Efendi'nin, bir başka biyografik eseri olan *Şâhidü'l-müverrihîn*'de geçen "sığır dili mecmû'alar" ifadesi, mecmuayla cönk arasındaki farkın şekille ilgili olduğunu teyit edici mahiyettedir (Oğraş 1995: 79):

"Bir takım bü'l-hevesânın vâhî ve ba'îd ma'nâlar virerek ve tekellüfî istihrâclar kaydlarına düşerek *sığır dili mecmû'alar*a yazup..."[35]

"Sığır dili" tabirinin cönk anlamında kullanıldığını 18. yüzyıl şairlerinden İbrâhîm Tırsî'nin şu beytiyle daha açık anlıyoruz (Orak trsz: 94):

---

[33] Bu bölümün hazırlanmasında -hesabını tutmadığım- çok sayıda şiir mecmuası ve cönk, 285'i yeni harfli, 95'i eski harfli olmak üzere yaklaşık 380 matbu divan, 60 civarında mesnevi; YÖK'ün internet sitesinde erişime açık lisans üstü tez olarak çalışılmış 279 divan, 68 şiir mecmuası ve 11 cönk, Kültür Bakanlığı'nın internet üzerinden yayımladığı e-kitap eserlerden 51 divan, 36 mesnevi, 10 tezkire ile "Metin Bankası" projesinde yer alan bütün eserler taranmıştır. Bu vesileyle,Metin Bankası'nı taramak zahmetinde bulunan Prof. Dr. Ahmet Attila Şentürk'e; ayrıca yazımızı okuyarak görüş ve değerlendirmelerini lûtfeden Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar, Doç. Dr. Salahaddin Bekki, Doç. Dr. Semra Tunç, Doç. Dr. Özer Şenödeyici ve Doç. Dr. Hanife Koncu'ya teşekkür ederim.

[34] Şahsî kütüphanemizde bulunan bu türden iki yazma "Mecmû'a" başlığı taşımaktadır. Bunlardan biri son dönem divan şairlerinden Kilisli Lûtfî'ye (Mecmû'a-i Lutfî), diğeri yine son dönem şairi Rizeli Âtıf'a (Mecmû'a-i 'Âtıf) aittir. Rizeli Âtıf'ın, tertip etme fırsatını bulamadığı ve bizzat kendi eliyle "Mecmû'a-i 'Âtıf" başlığını attığı eserinin hemen başına düştüğü şu notu, tebyiz edilmemiş divanlara "mecmua" denildiğini tebellür ettirir mahiyette olduğu için buraya aktarmakta fayda mülahaza ediyoruz: *"İşbu mecmû'a terekemden zuhûr eder, her kimin eline geçer ve okursa beni hayr ile yâd etsin. Dîvân hâline getirenler olur ise evvelâ tevhîd, sâniyen '-sem' redîfli na't, sâlisen 'Gönül ister ziyâret hâkini ey server-i 'âlem' matla'lı istîfâ'nâme, ba'dehû kasâ'id, ba'dehû gazeliyyât, daha sonra kıt'aât, daha sonra ebyât, daha sonra mesârî' yazıla. El-hâsıl devâvîn tertîbince müretteb eyleyerek tebyîz edeler."* Edebî metinlerde de bunu teyit edici işaretlere rastlıyoruz. *Arpaemini Sâmî Efendi Dîvânı*'nda geçen şu beyit gibi: *"İtme şîrâze-i ümmîdümi büksiste-i ye's / Eyle mecmû'a-i âmâli müretteb yâ Rab"* (Kutlar 2004: 452). Keza aynı şairin kendi divanı için söylediği şu kıt'a, henüz tamamlanmamış divana da mecmua dendiğini göstermektedir: *"Yâ İlâhî bu tuhfe mecmû'a / Ser-be-ser toldugın nasîb eyle / Hatt-i dil-berle zülf-i yâr gibi / Dil-firîb oldugın nasîb eyle"* (Kutlar 2004: 576). *Son Asır Türk Şairleri*'nin "Nebîl" maddesinde şairin eserleri sayılırken ifade edilen *"…diğer mecmuası, ekseriyetle nevhevesliği zemanına aid ve gayrımüretteb 51 gazel, 23 terkîb ve manzûme, 22 kıt'a, 15 şarkı, 74 tarih, 51 beyit ve matlaı havidir."* (İnal 1988: 3/1161) cümlesinde de mecmua kavramı "gayrı mürettep divan" manasında kullanılmıştır. Nitekim Kilisli bir başka şair Ebû Bekir Vâhid de gayrı mürettep divanını kendisi "mecmû'a" diye nitelemiş hatta eserinin ilk manzumesi olan kasidesinde ilginç bir şekilde eserini övmüş ve buna da "Kasîde-i Mecmû'a" başlığını koymuştur (bk. Şenödeyici 2012: 27).

[35] "Birtakım heveskârların saçma ve uzak anlamlar vererek ve zorlama çıkarımlar kaygısına düşerek sığır dili mecmualara yazıp..."

Bir *cönk*i var *sığır dili* zâhid bakar yine
Yârân görürse olmada bîzâr açar kapar

Cönk-sığır dili konusu açılmışken bir meseleye daha değinmek isteriz. Orhan Şaik Gökyay, cönklere dair hacimli makalesinde bu terimlerden bahsederken cönklere "dana dili" de dendiğine temasla şunları söylüyor (1995: 84-85):

> *"Cönklere, bunların şekline bakarak, kimi kez Dana Dili dendiğini biliyoruz. Bu adın Farsçadan geldiğini göstermeye çalışan kimselere de, az da olsa rastlanmaktadır. Süleymaniye Kitaplığı'nın değerli müdürü Muammer Ülker, bana Amasya'da Emir Hoca'nın, bu adın doğrusunun Dânâ Dili olduğu iddiasını anlatmıştır. Ama bizim elimizde bulunan cönklerin Hocanın kasdettiği anlamda bizi bunların Dânâ Dili ile yazıldığına inandıracak bir yanı olmadığını görüp bilmekteyiz."*

Bu yazıdaki tablolar ve özellikle aşağıdaki örnek metinler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki merhum Gökyay'ın "cönklerin dânâ dili (bilgin dili) ile yazılmadığı" görüşüne katılmak mümkün değildir. Zaten yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız şey, "dânâ dilli" olan divan şairlerinin nazarında cönkle mecmuanın bir farkı olmadığıdır. Elbette halk dilindeki Türkçe "dana dili"ni Farsça "dânâ dili"ne çevirmek gibi bir gayretkeşliğe katılmayız; ancak *Bâkî Dîvânı*'ndaki şu beytin bizi bu hususta düşündürdüğünü de belirtmeliyiz (Küçük 1994: 365):

Pürdür güher-i pâk ile mecmû'a-i Bâkî
Deryâ *dil-i dânâ*dur ana sîne sefîne[36]

"Cöng"ün gerçek anlamının "gemi" olduğu, yine "gemi" anlamına gelen "sefîne"nin de zaman zaman cönk ve mecmua yerine kullanıldığı hesaba katılınca, "dil-i dânâ"nın ikinci mısradaki deryâ ve sefîne kelimeleriyle alâkası bulunması gerektiği açıktır.

Gelibolulu Âlî'nin, *Künhü'-ahbâr*'ında Edirneli Sâdık için söylediği şu sözlerde de "cöng"ü "şiir mecmuası" manasında kullandığı görülüyor (İsen 1994: 311):

> "Her kim gazel söylese elbetde nazîre dimesi mukarrer, her gazeli *cönklerde* muharrer idi. Ekseriyâ kendinüñ hattı ile musattar idi."

Yine Âlî'de geçen Selîkî'ye dair nükte (İsen 1994: 232):

> "Merhûm Hayâlî ise kendüyi sevmez imiş. *Cönklerde* şi'rin gördükçe noktalayup Şelîkî itmeyince râhat itmez imiş."

Âlî, aynı eserinin Ârif'i tanıttığı sayfalarında mecmua ile cöngü birlikte kullanmaktadır (İsen 1994: 240):

> "Şeh-nâmesindeki meşhûr olan ebyâtı bunlardur ki îrâd olındı, *cönklerde ve mecmû'alarda* ancak bunlara dest-res bulundı."

Âşık Çelebi de *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'ında da Keşfî'yi eleştirirken "cönklerde ve mecmualarda" dost meclislerinde okunabilecek tek bir mısrası bile olmadığı hâlde zamanında hak etmediği yaygın bir şöhreti olduğu için onu eserine aldığını söyler (Kılıç 2010: 2/719):

> "'Aceb budur ki *cönklerde vü mecmû'alarda* rişte-i mıstar üzre ipe uracak göze tokunacak yârân içinde okınacak bir gazeli belki bir beyti belki bir mısra'ı yokdur ammâ hurûş-ı cûybâr ve in'ikâs-ı sadâ der-kühsâr gibi meşâhîr-i şu'arâdan olduğıçün zikr olındı."

Bir başka tezkire müellifi Latîfî, aynı zamanda hocası olan Filibeli Fânî'yi tanıtırken, onun şiire dair düşüncelerini de okura aktarır. Fânî'ye göre iyi şiirin meraklıları, tatlı helvaya sineklerin üşüştüğü gibi şiire ilgi duyarlar ve iyi şiirler de cönklere ve ceridelere yazılır (Canım 2000: 420):

> "… tâlibleri helvâ-yı şîrîne meges gibi üşe. Eş'âr-ı dürer-bârı *cönglere* ve cerîdelere yazıla ve erbâb-ı zevk şehd-i kelâmına şeker gibi ezile."

[36] "Bâkî'nin mecmuası temiz incilerle doludur. Ona, deniz, "dil-i dânâ" (cönk), gönül de gemidir (sefîne)"

Âlî, sanatkârlık yönünü eleştirdiği Subûtî'nin kendisinin de manasız olduğunu fark ettiği bütün şiirlerini yaktığını söyledikten sonra, hiçbir şiirinin şöhret bulmadığını ve onun şiirlerinin zevk sahiplerinin cönklerine kaydedilmediğini söyler (İsen 1994: 201):

> "Hâlâ ki yine geyik destânından ziyâdesi silk-i tahrîre çekilmiş ile'l-ân birisi şöhret-pezîr olmamış ve ashâb-ı safâ cönklerinde tahrîr olınmamışdur."

Ârif mahlaslı bir şair *Letâif-i Sandûka-i Ma'ârif* adını verdiğini söylediği mecmuasının hemen başına şu mısrayı almıştır (Vural 2013: 6):

Bülbül-i gülzâr-ı cennetdür bu *cöng*-i[37] nâzenîn

Bu şiirin ardından gelen Yümnî'nin bu eserin yazılışına dair kaleme aldığı tarih manzumesi, Ârif'in mecmuasının adını bize bildirdiği gibi ebced hesabıyla tamamlanış tarihini (923=1517/18) de vermektedir:[38]

İdüp nazar bu *cöng*e adını didi 'Ârif
Mecmû'atü'l-letâ'if Sandûkatü'l-ma'ârif

Yine mecmua derleyicisinin yakınlarından olduğu anlaşılan Ali Çelebi, Yümnî'nin "cönk" dediği eseri "mecmua" olarak anıyor:

Sakla bu *mecmû'a*yı nâ-dân elinden yâ İlâh
Sâhibine degmesün yavuz nazardan bed-nigâh

18. yüzyıl şairlerinden Âsaf, kendisini "şairlerin en hakiri" olarak nitelerken "Hiçbir şairin cöngüne aşağılayıcı nazarla bakmadım." diyor. Herhâlde burada kastettiği cönk, kendi zevkine hitap eden şiirlerin yer aldığı bir derleme yani mecmua idi (Kaya 2009: 771):

Bir hakîr-i şi'r-gûyam Âsafâ herkes bilür
Bakmadum şi'r ehlinün tahkîr ile *cöng*ine ben

MFK Kütüphanesi 19 numaralı cöngün hemen başında şu beyit yazılıdır (bk. Resim 8):

*Mecmû'a-i eş'âr*ımı her kim ki okursa
Dîvâne-i aşk eyle anı ben gibi yâ Rab

Şeklen cönk olan, ancak muhteva itibarıyla tamamen divan şairlerinin şiirlerini barındıran bu cönge bizzat derleyen tarafından "mecmû'a-i eş'âr" denmiştir.

Bütün bunlar gösteriyor ki derleyiciler, şekil bakımından cönk olup sadece divan şairlerinin şiirlerini barındıran defterlerini öteden beri hem "cönk" hem "mecmua" olarak adlandırmakta bir beis görmemişlerdir.

Ancak bunun tam tersine bir şiir mecmuasının "cönk" diye tabir edildiğinin de örnekleri mevcuttur. Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan bir şiir mecmuasının başında, derkenara sonradan yazıldığı belli olan kısa manzumenin sonunda (Mecmû'a-i Eş'âr *3*: 3a);

Bu cöngün sahibinin yâ İlâhî
Müyesser eyle vasfın bize gâhî

denmektedir (Bk. Resim 28).

III.2. Divan Şairine Göre Şekil Bakımından Cönk

Cönklerin şekil özellikleri de divan şairlerinin mısralarında kendine yer bulmuştur. Cönk, cildinin muhtelif bölümlerinden kâğıdına, mürekkebinden tezhiplerine, hattının çeşidinden cetvellerine, başlıklarına kadar türlü benzetmelerle anlatılmıştır.

Cönkler, ince uzun ve nispeten hacimsiz yazmalar olduğundan koyunda veya kuşakta taşınmaya müsait eserlerdir. İBB Atatürk Kitaplığı, Yz K 0352 numarada kayıtlı şiir mecmuasındaki "(-âna) cönk" redifli şiirlerin ilkinin sahibi olan 16. yüzyıl şairi Gubârî, cönklerin

[37] Adı geçen çalışmada "çeng-i" olarak okunmuştur.

[38] Adı geçen tezde burada da "cönk" kelimesi okunamamış, "çünkü" olarak yazılmıştır. Bu hatalı okuma, mecmuayla ilgili olarak derleyenin adı, derleyenin eserine verdiği ad ve yazılış tarihi gibi bir eser için en önemli bilgilerin de fark edilememesine yol açmıştır.

koyunda taşınmasını hoş bir hüsn-i ta'lîlle "bağra basmak" şeklinde ifade ediyor (Mecmû'a-i Eş'âr, Yz K 0352, 38b):

Sevdüginden nola 'aşk ehli basarsa bağrına
Hâl-i zahm-ı sînesin çün şerh ider cânâna *cönk*[39]

Edirneli Nazmî de "Koynumuz güzellikler cöngüyle dolu, cebimiz altınla, gümüşle dolu olmamış ne gam!" diyor (Doğan 2010: 1754):

Koynumuz çünki tolu *cöng*-i letâyif birle
Tolu olmasa ne gam sîm ü zer-ile cebimüz

Keza Nev'îzâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ında geçen aşağıdaki beyitten de cöngün koyna sokularak taşındığı anlaşılıyor (Yelten trsz: 21):

Çıkarıp *cöng*ini bir ehl-i sühan
Şâh-ı gül gibi hemân koynından[40]

15. yüzyıl şairlerinden olduğu anlaşılan Hamdî mahlaslı bir şairin –muhtemelen Hayâtî mahlasını da kullanan Hamdî-i Kadîm olmalı- cönk redifli gazelinde peş peşe gelen şu beyitlerde anlattığı cönkler, kaba ciltler içinde veya ciltsiz, kalın kâğıtlar üzerine rastgele karalanmış, kargacık burgacık yazılara sahip derlemelere hiç benzemiyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38a-b):

Cild-i sevr üzre meh ü mihr olsun altun şemseler
Yazmak isterse 'utârid ol şeh-i divana *cönk*[41]

Keh-keşân ser-levhadur ay u güneş tûruncesi[42]
Çerh-i pür-encüm murassa' cild ile bir dâne *cönk*[43]

Göz siyâhından mürekkeb berg-i gülden kâğıd it
Vasf-ı ruhsârıyla yazsan yâr-ı 'âlî-şâna *cönk*[44]

Sîm-efşân âl kâğıdla elinde ol mehün
Nice benzer jâle düşmiş bir gül-i handâna *cönk*[45]

Şerîfî kırmızı renkli kâğıtlardan bahsederken, Âlî de kendisini bir hükümdara (söz hükümdarı) benzetip ordusunun irfan askerleriyle dolduğunu, cöngün beyaz yapraklarının (savaş meydanında) gölge veren çadırları olduğunu söylüyor (Mecmû'a-i Eş'âr 2: 16b):

Ma'ârif leşkerinden toldı ordu-yı hümâyûnum
Beyâz evrâkı *cöng*ün hem hıyâm-ı sâyebânumdur

Sadece kırmızı veya beyaz değil, yeşil, mor, turuncu, kahverengi… Bazı cönkler akla gelebilecek her renkten kâğıtlar bir araya getirilerek yazılmıştır. Bir renk cümbüşünü andıran böylesi cönklerin açılışı Şerîfî'nin nazarında, tavus kuşunun kanat açışı gibidir : (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 39a):

---

[39] "Gönlündeki yaranın hâlini sevgiliye açıkladığı için âşıkların cöngü bağırlarına basmalarına şaşmamalı."

[40] Sözden anlayan biri, cöngü aynı bir gül dalı gibi koynundan çıkarıp…"

[41] "Eğer Utarid [Merkür] o divan şahına cönk yazmak isterse, dana derisi cilt üzerindeki şemseleri ay ve güneş olsun."

[42] (تورنجه) imlâsıyla yazılan "tûrence" veya "tûrunce" kelimesini baktığımız lûgatlerde göremedik. Yazma eserler konusunda uzmanlığıyla da tanınan değerli hocam Prof. Dr. Günay Kut da kelimeyi ulaşabildiği kaynaklarda göremediğini söyledi. Bununla birlikte "turunç" kelimesinden geldiğini düşündüğünü, bu sebeple "tûrunce" okumanın daha doğru olacağını ve geçtiği iki beyitten "ciltler üzerinde yapılan daire şeklinde süsler" anlamında bir ciltçilik terimi olması gerektiğini ifade etti. Kendisine teşekkür ediyorum.

[43] "Samanyolu'nun başlığı, ay ve güneşin turuncesi, yıldızlarla dolu gökyüzünün süslü cildi olduğu 'bir tane' cönk…"

[44] "Göz karasından mürekkep, gül yaprağından kâğıt yapıp o şanı yüce sevgiliye yanağının niteliklerini anlatan bir cönk yazsan…"

[45] "Cönk, gümüş saçılmış kırmızı kâğıdıyla o ay yüzlü sevgilinin elinde nasıl da üzerine çiy düşmüş, gülen bir güle benziyor."

Bâl açup tâvûs-veş evrâk-ı reng-â-reng ile
Cilvegâh-ı bezme geldi başladı cevlâna *cönk*

Şerîfî'ye göre cöngün şirazesi can ipliğine, yaprakları gönüle, turuncesi (gönüldeki) yer yer açılmış yaralara ve cönk tümüyle sineye (göğüs) benzer (Mecmû'a-i Eş'âr 1:39a):

Rişte-i cândur ana şîrâze gûyâ dil varak
Dâğlar tûrunce yer yer sîne bir şâhâne *cönk*

"Yazı" bakımından cönkler genel olarak karmaşık bir imlâya sahip oldukları gibi derleyenlerin eğitim düzeyine paralel olarak hat bakımından da çoğunlukla kaliteli ürünler değildir. Ancak divan şairinin bahsettiği cönkler, yukarıda anlatılan, cildi ve kâğıdı gibi yazısı da seçkin, özenli ürünlerdir. Şânî, sevgilisinin yanağının vasıflarının cönk sayfalarına hüsn-i hatla yazılmasını istiyor (Kutluk 1989: 1/503):

Şâniyâ vasf-ı ruh-ı dilberi tahrîr eyle
Hüsn-i hatt-ıla yazılsın safahât-ı *cönge*

Emânî, "reyhan kokulu ayva tüyü" olan "hat"la "yazı" manasındaki hattın anlam çeşitliliğini bir yazı türü olan "reyhânî"de buluşturarak "reyhan hat"la yazılan cönkten bahsediyor (Atik 2015: 536):[46]

Reyhân hat ile *cönge*ine yazsun o gül seni
Tûmâr-ı şi'r-i gonçe-sıfat gel açıl yazıl

Bilindiği üzere cönklerde yer yer muhtelif resimler de bulunur. Gerçekten de gerek ülkemizdeki bazı kitaplıklarda, gerekse İran ve Azerbaycan kütüphanelerinde hem cilt, hem kâğıt, hem yazı bakımından çok sanatkârane cönkler bulunduğu gibi resimli, minyatürlü olanların da mevcudiyeti bilinmektedir.[47] Defterdarzâde Celâl'in bir matlaında bu türden "musavver cönkler" söz konusu edilir (Eren 2012: 260):

San oldı bir *muşavver cönge*-i ra'nâ
Ve yâhod pür-sanem bir deyr-i zîbâ[48]

Hamdî de enfes resimlerle süslü bir cöngü anlatırken: "Ey resim şekline bürünmüş ruh! Şairlerin, senin yüzünü Mani'nin (resim yaptığı) kalemi gibi güzel tasvir ettiklerinden beri cönk(ler) -Mani'nin resim mecmuası olan- Nigaristan'a döndü." diyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38b)":[49]

Vasf idelden sûretün her şâ'ir-i Mânî-kalem
Döndi ey nûr-ı musavver bir Nigâristân'a *cönk*

Atâyî, kendi cöngünde "kuloğullarının" niteliklerinden çokça bahsettiğini, mübalağa yoluyla "cöngünün eşkâl [portreler] defterine döndüğünü" söylüyor (Karaköse 1994: 241)[50]:

Vasf itmek ile nakşını her bir kul oglınuñ
Oldı 'Atâyî *cönge*ümüz eşkâl defteri

Cönklerde metin olarak hep şiirler bulunmaz. Çoğunlukla baş ve son sayfalara[51], bazen de şiir aralarına tılsım, vefk, cifr, fal… gibi gizli ilimlere dair yazı ve çizimler, muhtelif ilaç, şurup ve macun tarifleri, cönk sahibinin yakınlarının doğum veya ölüm tarihleri, alacak verecek hesapları gibi kimi notlar, dualar vs. gibi şiirle ilgisi olmayan pek çok bilgi ve kayıt da cönk sayfalarını doldurur (bk. Resim 15, 16, 17, 18). 16. yüzyıl şairlerinden Defterzâde Ahmed Cemâlî Efendi de

[46] Nefis hüsn-i hat örnekleri bulunan cönkler için bk. Resim 9, 10, 11, 12.

[47] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Togan 1953.

[48] "Öyle san ki, ya resimli, parlak bir cönk ya da put dolu, süslü bir kilise oldu."

[49] Muhtelif tasvirler bulunan iki cönk sayfası için bk. Resim 13, 14.

[50] Çalışmada sayfa numarası bulunmadığından şiirin sıra numarası gösterilmiştir.

[51] "Baş" ve "son" dedik ama cönklerin birçoğu için bu kelimeler bir anlam ifade etmez. Zira çoğu cöngün başı neresidir, sonu neresidir tespit etmek zordur. Pek çok cönk her iki taraftan yazılmaya başlanmıştır ve şiirler ortada bir yerlerde kesişirler. Böyle cönklerin katalog tavsifini yaparken kopukluk olmadığından emin olunan tarafı veya tersine yazılmayan kısmın daha çok olduğu tarafı "baş" olarak kabul ediyoruz.

matla'lardan oluşan eseri *Metâli'-i Cemâlî*'nin ilk beytinde sevgilisinin cöngüne "dua yazmak"tan bahsediyor (Eren 2012: 50):

*Cöng*üne yanlışlıg idüp yazdum ise ger du'â
Lutf idüp ma'zûr dut yazmaz yanılmaz bir Hudâ[52]

Günümüzdeki cönkler arasında cildi, kâğıdı, hattı sanatkârane olanlar bulunsa da bunların bütün içinde çok az nispette olduğunu söylemiştik. Hatta sanat bir tarafa çoğu cönk alelâde kâğıtların rastgele bir araya getirilerek sırtından dikilmesiyle oluşturulmuştur. Ciltsiz olanları çoktur. Ciltli olanları da çoklukla alelâde ciltlere sahiptir ve ekserisinin kenarı tıraşlanmamıştır. Bunlardan başka bazı cönklerde kasten kesilmiş yapraklar mevcuttur. Bunların bazıları muhtemelen boş ise de bir kısmının yazılı yapraklar olduğu kesilen kısımdan kalan bölümlerde görülmektedir (bk. Resim 19, 20, 21). Kim olduğu kaydedilmeyen bir şair, (Lâ-edrî), bir şiir mecmuasında geçen aşağıdaki beytinde bunu yapanlara beddualar ediyor (Boysak 2007: 247):

Varakına tama' idüp kesen bu *cöng* ü dîvânun
Kesilsün burnı kulağı vü hem [de] elleri anun

Mecmuada art arda olmasından ve muhtevasından aynı şairin olduğunu tahmin ettiğimiz aşağıdaki beyitte de, cöngün yapraklarının katlanmasından şikâyet eden meçhul şair, "Cöngün kâğıdını cehalet eliyle işaret için büken, tıpkı bağrımın kanını dökmüş gibi olur." diyor (Boysak 2007: aynı yer):

İşbu *cöng*ün kâğıdın her kim nişân içün büker
Dest-i cehl ile hemân-dem bağrımun kanın döker

Aynı şair, hemen ardındaki beyitte "Cöngün kâğıdını işaret için bükenin boyları lâm harfi gibi bükülsün, suratı yüzülsün." diye bedduaya devam ediyor (Boysak 2007: aynı yer)::

Kenârını nişân içün büken bu *cöng* ü dîvânun
Bükülsün kaddi lâm olsun yüzülsün sûreti anun

III.3. Divan Şairine Göre Muhteva Bakımından Cönk

Divan şiirinde cönk kelimesi çoğunlukla bu şiirin ruhuna da uygun olarak soyut ifadelerle birlikte anılır. Divan şairleri, daha ziyade şeklî benzetmelerle önümüze sundukları cöngü, yer yer muhteva özellikleriyle de bize sunarlar. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, şekil yönünden olduğu gibi muhteva yönünden de divan şairlerinin bildikleri cönk bugünkü yaygın manasıyla bilinen cönk değildir. Bunu, tespit edebildiğimiz örneklerle gösterelim.

Hâdî, cönklerin farklı renklerdeki kâğıtlarına gönderme yaparken sevgilisine şöye sesleniyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 39b):

Geh cemâlün medhin eyler geh hatun evsâfını
Geh gülistâna döner gâhî bahâristâna *cönk*[53]

16. yüzyılın ünlü kalemlerinden İbni Kemâl de sevgilisine "Cönge yaprak yaprak senin güzelliklerinin vasfı yazılır. O parlak gazeli satır satır gördün mü?" derken bize cönklerdeki şiirlerin klâsik şiirimizin yapısına uygun, sevgilinin güzelliklerinden söz eden şiirler olduğunu gösteriyor (Vural 2013: 158)

Varak varak yazılan *cönge*[54] vasf-ı hüsnündür
Satır satır gazel-i âb-dârı gördün mi

Gubârî, cönklerin bütünüyle âşık-maşuk ilişkileri üzerine yazılan şiirlerle dolu oluşu yönüyle cöngü bir hikâye anlatıcısına benzetiyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 39a):

Kanda varsa 'âşık u ma'şûkun eyler kıssasın
Benzer ehl-i 'aşk içinde bir hikâyet-hˇâna *cönk*[55]

[52] "(Ey sevgili!) Eğer hata edip senin cöngüne dua yazdıysam beni mazur kabul et; (zira) şaşırmayan, yanılmayan ancak Allah'tır."

[53] "Cönk bazen yüz güzelliğini, bazen yüzündeki ayva tüylerini över, (böylece) kâh gülistana, kâh baharistana benzer."

[54] Beyti alıntıladığımız çalışmada "cönge" kelimesi "çünki" şeklindedir.

Aşağıdaki örneklerde de cönklerin bahsettiğimiz muhtevalarıyla ilgili bahisler mevcuttur (Şenödeyici 2015: 208; Mecmû'a-i Eş'âr 1: 39b):

Benüm *cöng*-i dilümde kıssa-i derd ü gamum çokdur
O bed-hûnun cefâsından muhassal dâstânum yok[56]
.
Kıssa-i Leylî vü Mecnûn'dan virür bir bir haber
N'ola eylerse mahabbet ehlini dîvâne *cönk*[57]

Divan şairleri şekil ve muhteva yönünden cönkle ilgili pek çok benzetmeler de yapmışlardır. Tespit ettiğimiz örneklerde "cönk" kelimesi divan şiirinde en çok "musâhip, yârân, yâr-ı cân, enîs, mûnis, hem-sohbet, râzdâr" kelimeleriyle bir dost ve arkadaşa (12 örnek); "tıfl-ı dil, tıfl-ı dilistân, tıfl-ı ebced-hˇân" kelimeleriyle mektep talebesine (8 örnek); "gül, gül-i handân, gonca, gonca-i handân" kelimeleriyle gül ve goncaya (7 örnek); "şârih ve kebûter" kelimeleriyle haberciye (6 örnek), "dilber, dilber-i fettân, cânân" kelimeleriyle sevgiliye (5 örnek); "bostân, gülistân, bahâristân" kelimeleriyle güllük güneşlik, yeşillik bahçelere (5 örnek), "mest, mestâne, hayrân" kelimeleriyle sarhoşa (5 örnek); "bahr-i bî-pâyân ve lücce-i 'ummân" kelimeleriyle okyanusa (4 örnek) benzetilmiştir. İkişer örnekle "bülbül"e, meddaha ("kıssa-hân, hikâyet-hân"), kadehe ("sâgar, câm") ve gönüle benzetilen "cöng"ün birer örnekle de abdâl, âşık, âyîne, çadır (hıyâm-ı sâyebân), eşkâl defteri, ünlü Arap şairi Hassân, koltuk vezîri, Nigâristân, pervâne, sadef, gül dalı (şâh-ı gül), şehbâz, şeh-i hûbân, tâvûs ve tercümâna benzetildiğini tespit ettik.

Pek çok örnekte de görüldüğü üzere, divan şiirinde anlatılan cönk, şekil bakımından da, muhteva bakımından da bugün "cönk" dendiğinde akla gelen derlemelere hiç benzemiyor. Şemseli ciltleri olan, serlevhalı, cetvelli, tezhipli, hatta bazıları Mani'nin kaleminden çıkmış resimler gibi musavver (minyatürlü), en güzel yazılarla (hüsn-i hat) tezyin edilmiş bu cönklerde hep sevgilinin evsafını anlatan nefis gazeller yer almaktadır. [58]

Bu noktada haklı olarak "Divan şairinin anlattığı bu 'cönk' eğer muhayyel bir şey değilse, neden bugünkü cönkler böyle değil?" sorusu akla gelebilir. Bu şüpheyi izale edecek birkaç cevap vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki divan şairinin esas malzemesi "şiir mecmuası"dır. "Şiir mecmuası veya aynı anlama gelecek "mecmua" tabirinin geçmediği bir divan yoktur." dersek mübalağa kabul edilmemeli. Yani "cönk" kelimesinin klasik metinlerde yer alması, "mecmua" yanında hiç mesabesindedir. Burada geçen onlarca "cönk" örneğinin binden fazla eser taranarak ortaya çıkarıldığı akıldan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla dîvan şairinin anladığı cöngün edebî metinlerde yer almasıyla gerçek hayattaki mevcudiyeti arasında doğru orantı vardır. Edebî metinlerde 100 yerde "mecmua" geçiyorsa buna mukabil cönk belki bir yerde geçiyordur. Hâliyle yukarıda tarife çalıştığımız "dîvan şairinin cöngü" kütüphanelerde de o nispette bulunacaktır. Nitekim mevcuttur da. Meselâ yukarıda türlü vesilelerle bahsettiğimiz şiir mecmuası muhtevalı cönkler bunlardır. MFK Kütüphanesindeki C. 10 ve C. 19 numarada kayıtlı cönkler, cönk redifli gazellerde anlatıldığı kadar abartılı olmasa da hem cilt ve yazı hem de içerik bakımından bu tür cönklerdendir. Ancak özellikle Fransız Milli Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale de France) bulunan ve yazımızın sonunda bolca resimlerini eklediğimiz bir cönkle Michigan Üniversitesi Kütüphanesi 416 numarada kayıtlı cönk –ki kütüphane kayıtlarında "cönk" değil "mecmua" ve "mecmûa-i eş'âr" olarak geçtiğini vurgulayalım- hem şekil hem muhteva itibarıyla bu tür

[55] "Nerede bir seven-sevilen hikâyesi varsa onu anlatan cönk, (bu hâliyle) bir meddaha dönmüştür."

[56] "Benim gönül cöngümde dert ve gam hikâyesi çoktur. Kısacası, o kötü huylunun cefası yüzünden bir hikâyem olmadı. "

[57] "Leylâ ve Mecnun hikâyesini bir bir anlatan cöngün âşıkları (tıpkı Mecnûn gibi) deli etmesine şaşmamak gerekir."

[58] Bu beyitlerde tavsif edilen cönklerden günümüze kalabilenlerin sayısı çok azdır. Bu tür cönklerden her yönüyle nefis santkârlık ürünü bir örnek Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 1615 numarada Mecmûa olarak ve Michigan Üniversitesi Kütüphanesi 416 numarada kayıtlıdır. Mezkûr cönklerin resimleri için bk. Resim 11, 12 ve 22, 23. Bu tür cönklerin ciltleri de özenlidir. İki örnek için bk. Resim 24, 25, 26.

cönklerdendir.[59] İkinci bir husus zamanla ilgilidir. Dikkat edilirse burada geçen örneklerin büyük çoğunluğu 16 ve 17. yüzyıla aittir. Buradan şu çıkarımı yapmak yanlış olmaz: Divan şairleri, şiir mecmuasındaki malzemeyi aynen kullandıkları ama şekil bakımından farklı olan mecmualara "cönk" adını vermişler ancak belli bir dönemden sonra (örneklere bakılırsa 17. yüzyıldan sonra) bu usûl tedricen ortadan kalkmıştır. Buna bağlı olarak zaten çok fazla kullanılmadığı anlaşılan bu türün örneklerinin de günümüze pek azı ulaşmıştır. Mezkûr cönklerin bir kısmının zamanın türlü tahribatıyla kayboldukları, "zâtî eşya" konumunda olduklarından bir kısmının kütüphanelere intikal ettirilmediği, el'an dahi bazı şahısların ellerinde bulundukları düşünülebilir. Nitekim yaygın bilinen cönklerin de pek çoğunun hâlen şahıs ellerinde olduğu bilinmektedir.

III.4. Cönklerin Edebî ve Sosyal İşlevleri

Yukarıda cönklerin fizikî durumlarından söz ederken koyunda veya kuşakta kolaylıkla taşınabilen eserler olmaları yönüyle de klâsik şiirimize konu edildiklerinden bahsettik. Kaynaklarda adı geçmeyen Vahşî mahlaslı bir şair, elden ele dolaşan cönkleri, koyunda taşınmaları bakımından hercâyî, vefasız, fitneci dilberlere benzetir. Burada asıl anlatılan, cönklerin diğer eserler gibi bir evde veya kütüphanede okunmayı bekleyen hantal, yorgun, fazla talibi olmayan kitaplar değil içindeki güzel şiirler dolayısıyla çok rağbet gören, elden ele gezen eserler olmasıdır (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 39a):

Her zamân bir 'âşıkun koynına girmekdür işi
Benzemişdür bir vefâsuz dilber-i fettâna *cönk*

Cönklerin bu sosyal işlevi, özellikle aşağıda tam metinlerini vereceğimiz "cönk" redifli gazellerde sıkça dile getirilmiştir. Gubârî, cöngün kadeh gibi elden ele gezip dolaşarak meclistekileri aşk şarabıyla kendinden geçirdiğini şöyle anlatıyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38b):

Câm-veş elden ele çün kim gezüp devr eyledi
İtdi bezm ehlin şarâb-ı 'aşk-ıla mestâne *cönk*

Süheylî, cöngün bir yerde karar etmeyip ev ev gezdiğini söyler. Buradan cönklerin her mecliste yaygın olarak okunan eserler olduğu gibi elden ele gezdiği, pek çok sahip değiştirdikleri de anlaşılmaktadır (Harmancı 2007: 322):[60]

İy serv-i hoş-hırâm seni ister ünlerin
Bir yerde yok karârı gezer hâne hâne *cönk*

Kolay ve pratik kullanıma uygun yazma türü olduğu için koyunda taşınan cönk, sahibi nereye gitse onunla beraberdir. Gurbette âdeta bir sohbet arkadaşıdır. Medhî, "cönk" redifli gazelinin matla' beytinde bunu dile getiriyor (Gıynaş 2014: 2/514):

Dâr-ı gurbetde musâhib gibidür yârâna *cönk*
Nazm-ı gevher-bâr ile pür bir güzel şâhâne *cönk*

[59] Fransa Milli Kütüphanesi'ndeki cöngün başındaki "Raif Yelkenci cöngü" kaydından Türkiye'den götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu cönkke ve Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki cöngü, benzerlerinin çok nadir olması hasebiyle önemsiyoruz.

[60] Cönklerin birçoğunun uzun zaman aralıklarında kaleme alınmış, farklı ellerle yazılmış ve uzun zaman boyunca değişik kimselerin mülkiyetinde kalmış eserler olduğunu biliyoruz. Sonradan eklendiği anlaşılan farklı kâğıtlar, değişik ellerden çıkmış yazılar vb. hususlar bunu işaret ettiği gibi kimi cönklerdeki temellük kayıtları ve mühürler de bu farklı kullanımları tescil etmektedir. Meselâ MFK Kütüphanesi C. 27 numaralı cönkte şiir sonlarına atılan tarihlerin en eskisi 1184 (1770-71), en yenisi 1245 (1829-30) yıllarını göstermektedir ki, bu bize en azından 60 yıllık bir süreçte cönge şiir kaydetme faaliyetinin devam ettiğini gösterir. Keza 56 numaralı cönkte bulunan tarihler de Receb 1276 (1860) ve 1330 (Rûmî) (1914-15) tarihleri arasındadır ve bu cöngün de yaklaşık 55 yıllık bir süreçte tutulduğu anlaşılmaktadır. İstinsah tarihi tespit edilemeyen C. 26 numaralı cöngün bir sayfasında yan yana üç farklı kişiye ait mühür bulunması da (bk. Resim 27) ilginçtir. Söz konusu cönkte bu üçünden başka bir mühür daha bulunmaktadır ki, bu da en az dört kişinin değişik zamanlarda bu cönge sahip oldukları anlamına gelir. Kuşkusuz bunlar bütün cönkler için geçerli değildir. Bir kişinin elinden çıkmış ve aynı yıl içinde yazımı tamamlanmış cönkler de az değildir.

Şiirlerden anlaşıldığına göre cönkler dost meclislerinde açılır, okunurmuş. Sırasıyla Gubârî, Kâbilî, Sâkinî, Vahşî ve Şerîfî'nin aynı zeminde (aynı kafiye ve redifle) yazdıkları şu beyitlerde bu âdetin izleri pek belirgindir (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38b, 40b, 38b, 39a, 39a):

Açılup güldi girince sohbet-i yârâna *cönk*
Gülşen-i bezm içre döndi bir gül-i handâna *cönk*[61]
*
Vahdet ü kesretde hîç elden düşürmezler anı
Gül gibi eğlencedür her sâhib-i 'irfâna *cönk*[62]
*
Nazm-ı pâk ile pür itmiş sînesin abdâl-veş
Açılup şi'r okımak ister gibi yârâna *cönk*[63]
*
Zümre-i yârâna çün-kim bir latîf eğlencedür
Vahşiyâ sa'y eyle tâ kim gitmeye yâbâna *cönk*[64]
*
Söylemez hüsn-i kemâl-i yâri her nâ-dâna *cönk*
Bezm-i 'irfân içre gelse bahs ider rindâna *cönk*[65]

Bugün çok bilgili kişilere "ayaklı kütüphane" dendiği gibi Tezkireci Ahdî'nin bildirdiğine göre ezberinde pek çok güzel ve seçkin şiir bulunan Hemdemî-i Acem'e de dostları "Ayaklı Cönk" derlermiş. *Gülşen-i Şu'arâ*'daki şu kayıt, zımnen şiirlerin cönklere rastgele değil "güzîde ve pesendîde" olanlarının özenle seçilerek alındığını da gösterir niteliktedir (Solmaz 2005: 592):

"… rûz u şeb şu'arâ-yı mütekaddimînün eş'ârın ve fusahâ-yı müteahhirînün güftârın tetebbu' idüp ve her birinün ebyât-ı güzîdesin ve kelimât-ı pesendîdesin bir mertebede ezberlemiş ki erbâb-ı ma'ânî olan zurafâ-yı rûzgâr ol yâr-ı suhendânı *Ayaklu Cönk* lakabıyla ser-efrâz u nâmdâr kılmışlar."[66]

Gubârî, cönklerin muhteva bakımından en güzel, en lâtif şiir örnekleriyle dolu olması gerektiğini bir adım ileri götürerek "izale edilmemiş mazmunlarlar dolu" cönklerden bahsediyor. Ona göre cöngü güzellerin bağrına basılma mutluluğuna kavuşturan da taze gelin gibi bâkir mazmunlarla dolu olmasıdır (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38a):

Ger 'arûs-ı nev gibi mazmûn-ı bikri olmasa
Vâsıl olmazdı safâ-yı sîne-i hûbâna *cönk*

Medhî'nin "cönk" redifli gazelinin makta' beytine bakılırsa, divanlar, mesneviler ve sair eserler gibi bu seçkin şiirlerle dolu antolojiler de padişaha sunulabiliyormuş (Gıynaş 2014: 2/514):

Medhiyâ eş'âr ile ahvâlüm iş'âr itmege
Bana lâzım oldı sunmak husrev-i devrâna *cönk*[67]

Hamdî, aşağıdaki beytinde Fatih Sultan Mehmed'in en önemli özelliklerinden biri olan ilim irfan ehliyle olan yakınlığından bahsettikten sonra böyle ilme irfana değer veren bir hükümdarın çağında anlayan anlamayan herkesin eline cönk almamasını istiyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38a):

---

[61] "Cönk, dostlar sohbetine girince açılıp güldü. (Bu hâliyle) meclis gülşeninde gülen bir güle döndü."

[62] "Cönk, irfan sahipleri için ister yalnız başlarına, ister kalabalıkta olsunlar hiç elden düşürülmeyen gül gibi bir eğlencedir."

[63] "Bağrını abdal dervişler gibi tertemiz şiirlerle dolduran cönk, açılıp dostlara şiir okumak ister gibidir."

[64] "Ey Vahşî' Dostlar zümresine hoş bir eğlence olan cöngün bir yabancının eline geçmemesi için gayret et!"

[65] "Cönk, sevgilinin nefis güzelliğini her cahile söylemez. Ancak, arifler meclisine gelen rindlere ondan bahseder."

[66] "… gece gündüz eski şairlerin şiirlerini ve son ediplerin sözlerini araştırıp her birinin seçkin beyitlerini ve beğenilen sözlerini öyle ezberlemiş ki mana inceliklerini bilen zamane zarifleri o şair dostunu Ayaklı Cönk lakabıyla şöhret sahibi yapmışlar."

[67] "Ey Medhî, vaziyetimi şiirle açıklayabilmek için zamane hükümdarına (sevgiliye) cönk sunmak gerekti."

Han Muhammed'dür ma'ârif ehli ile âşinâ
Almasun 'ahdinde anun deste her bîgâne <u>cönk</u>

Bu beyitten, Medhî'nin yukarıdaki beytini de teyit edici bir bilgi olarak cönklerin padişahların şiir meclislerinde de okunduğunu istihraç etmek zor değildir.

Hamdî'nin aynı şiirindeki şu beyti özellikle anmak isteriz. Şairin sanatıyla övündüğü bu mahlas beytinde, şiirleriyle dolu cöngü Türkistan'a ulaşacak olursa Alî Şîr Nevâyî'nin ruhunun mutlu olup her zerresinin (sevinçten ve şiirlerin âhengiyle) dans etmeye başlayacağını iddia ediyor (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38a):

Raks ide her zerresi rûh-ı Nevâyî şâd ola
Vâsıl olsa Hamdî eş'ârumla Türkistân'a <u>cönk</u>

Cönkler, demek ki aynı zamanada şairler arasında bir iletişim vasıtası, şiirlerini birbirlerine ve ilgililere tanıtım aracıdır.

Yukarıdaki üç beytin de dâhil olduğu pek çok örnek, "cöng"ün aslında sadece değişik şairlerin seçme şiirlerini barındıran bir tür mecmua değil, bir şairin kendi şiirlerinden oluşturduğu bir seçki veya şairin henüz divan şekline bürünmemiş şiirlerinin toplandığı defter anlamına da geldiğini bize gösteriyor.[68] Nitekim yukarıda "mecmua" kelimesinin de bu manada kullanıldığına temas etmiştik (bk. 31. dipnot).

Sipahioğullarından Şânî Bey, cönkteki şiirlerini sevgiliyle bir iletişim vasıtası olarak görüyor ve kapalı istiare yoluyla insana benzettiği cönge şöyle sesleniyor (Atik 2015: 536):

Dirseñ gele ol yâr-ı sühan-dâna inbisât[69]
Bast it bisât-ı şi'rümi ey *cönk* açıl yazıl

Sünbülzâde Vehbî ünlü *Sühan Kasidesi*'nde şair geçinenleri eleştirirken, ortalığın nerede biri ölse onun mezar taşına tarih düşmeye yeltenenlerden, cönkleri, tomarları mezar yerine çeviren "söz ölüleri"nden (mevtâ-yı sühan) geçilmediğinden dert yanıyor (Yenikale 2011: 288):

Kim vefât etse kazıp seng-i mezâra târîh
<u>Cöng</u> ü tûmârın eder mahşere mevtâ-yı sühan

Vehbî bir başka şiirinde yine devrinin şiir ortamına serzenişle şöyle diyor:

Bu demlerde 'abesdir nîze-bâzî-i kalem Vehbî
Bırakdım <u>cöng</u>-i eş'ârı ele tûmâr-ı ceng aldım[70]

Divan şiirinde saz şairlerine bakışın hemen tamamen menfi olduğunu biliriz. Özellikle klâsik dönemde bu böyledir. 18. yüzyıldan itibaren halk şairleri aruzlu türlerde kalem oynatırken hâliyle divan şiirine ait pek çok unsuru da şiirlerine taşımışlardır. Hatta öyle ki bazıları bazı şiirlerinde mahlası hariç her şeyiyle divan şairidir. Aynı şekilde divan şairlerinde de kısmen de olsa gerek söyleyiş, gerekse muhteva bakımından onlara yaklaşan bir damar vücuda gelmişti. Ancak bir divan şairinin bir saz şairine öyküdüğüne, ona nazire yazdığına, dahası onu kendisine

[68] Bir şairin hâlini başkalarının şiiriyle sevgilisine sunması makul olmadığına göre Medhî'nin beytinde kastedilen cöngün şairin kendi şiirleriyle dolu olduğu; keza Hamdî'nin Fatih'ten bahsettiği beyitte "her bigâne eline cönk almasın" diye çağının müteşairlerine sitem ederken onların kendi şiirlerinin kalitesizliğinden yakınmaktadır. Yine Hamdî'nin mahlas beytinde *"Vâsıl olsa Hamdî eş'ârumla Türkistân'a cönk"* derken cöngün aynı zamanda bir şairin kendi şiir defteri anlamında da kullanıldığı iddiamızı çok açık bir dille delillendirmektedir. Aşağıdaki nazirelerden Sâkinî'nin gazelinin matla' beyti: *"Hâlümi 'arz itse şi'rümle n'ola cânâna cönk / Oldı bir koltuk vezîri ol şeh-i hûbâna cönk"*; aynı şairin *"Rûz-ı hicrânunda şi'rün yazmaga havf eylerin / Âteş-i sûz-ı dilümden korkum ol kim yana cönk"* beyti gibi örnekler de "cönk" kelimesinin bu manada kullanıldığını gösteren açık işaretlerdir. Kezâ Süheylî'nin gazelinin matla' beytinde tarif edilen cönk de budur (Harmancı 2007: 322) : *"Derd-i derûnı yâre garaz 'arz-ı hâldür / Ortada iy Süheylî hemân bir bahâne cönk"*

Klasik şiirimizde, kaynaklarda adı geçmeyen bir başka şair olan Hadengî'nin *"Yazmaga her şâ'irün şi'rin gerek yârâna cönk / Anun içün vaz' olındı mekteb-i 'irfâna cönk"* (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 40b) beytinde olduğu gibi cöngün asıl bilinen ve yaygın manasına işaret eden örnekler de yok değildir.

69 "Ey cönk, o sözbilir sevgilinin rahatlamasını istiyorsan açıl da şiirime zemin ol…"

[70] "Ey Vehbî! Bize bu sıralar kalem sivriltmek (şiir yazmak) abesle iştigaldir. (O yüzden) şiir cöngünü bıraktım, savaş tomarını aldım."

üstat kabul ettiğine hiç tesadüf etmemiştik. 19. yüzyıl Mevlevî şairlerinden Câzib, bir halk şairi olan Dertli'ye yazdığı naziresinde -ki divanında nazire olduğunu açıkça zikrettiği tek şiiridir- onun sanatına olan takdirini şöyle ifade ediyor (Yılmaz 2010: 515):

Şikâr eyler iken ankâ-yı tab'ım Câzibâ pâyân
Görüp şehbâz-ı *cöng*-i Dertli'yi[71] gûyâ megeslendi[72]

III.5. "Cönk" Redifli Nazireler

Divan şairleri "cönk" redifli şiirler de yazmışlardır. Hemen tamamı "-âne / âna cönk" kafiye ve redifli olan bu şiirlerden Süheylî'ye ait olanı farklı aruz kalıbıyla yazılmıştır. "Cönk" redifli diğer nazirelerin hepsi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yz K 0352 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasında bulunmaktadır. Buradaki şiirlerden biri, iki beyit eksiğiyle *Pervâne Bey Mecmûası*'nda (Gıynaş 2014: 2/514) da mevcuttur. Nazire mecmuası olmamakla birlikte bazı nazire şiirleri de barındıran Atatürk Kitaplığı'ndaki mecmuada zemin şiirin hangisi olduğuna dair bir başlık, not vs. yoksa da bu zeminde ilk sıradaki şiir Gubârî'ye ait olduğu için onun şiirinin zemin şiir olması muhtemeldir.[73]

Sözü edilen nazireler -mecmuadaki sırasıyla- şu şairlere aittir: *Gubârî, Hamdî, Sâkinî, Şerîfî, Vahşî, Medhî, Hâdî, Sıdkî Bey, Hadengî Çelebi, Kâbilî, Zekâ'î, Şûhî, Basîrî*. Bu şairlerden *Sâkinî*, *Vahşî*, *Hadengî* ve *Şûhî* bilinmeyen şairlerdir. Diğerlerinin 15 ve kısmen 16. yüzyıl şairleri olduğu anlaşılmaktadır. *Hamdullah Hamdî Dîvânı*'nda (Özyıldırım 1999) buradaki şiir olmadığı için Fatih'in muasırı olduğu şiirinden anlaşılan *Hamdî*'nin *Hamdî-i Kadîm* (bk. Kılıç 2013) olması mümkündür. Alaca Basîrî'nin yayımlanan şiirleri (Kartal 2006) arasında da cönk redifli bir şiir mevcut değildir. Kaynaklarda 15 veya 16. yüzyılda yaşayan bir *Zekâî* mevcut değildir. Bunun da bilinmeyen bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Süheylî'nin aynı zeminde yazılmış şiiri farklı bir aruz kalıbında olduğu için muhtemelen ya esinlenmedir ya da –henüz başka örneğine rastlamadığımız- başka bir nazire öbeğine aittir. *Sâlikî*'nin Âşık Çelebi ve Kınalızâde tezkirelerinde müştereken geçen şu matlaı da aynı zemindedir (Kutluk 1989: 1/446; Kılıç 2010: 2/941):

Yazsam 'aceb mi sen şeh-i nâ-mihribâna *cönk*
Râz-ı derûnı yazmaga olur bahâne *cönk*

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 şair tarafından yazılan "-âna / âne *cönk*" redifli nazirelerin önemli nazire mecmualarının (Ömer b. Mezîd, Hacı Kemal, Edirneli Nazmî, Pervâne Bey ve Hisâlî) hiçbirinde yer almadığını da kaydedelim.

Öyle anlaşılıyor ki Klasik şiirimizde "cönk" redifli şiirler sadece bu zeminde yazılmamıştır. Prizrenli Sa'yî "-âra / âre *cönk*" redifli gazeli, diğerleriyle aynı vezinde ama farklı kafiyededir (Kutluk 1989: 1/475):

'Âşık-ı üftâde-veş düşse n'ola eş'âra *cönk*
Açılur gönül anunla n'eylesün âvâre *cönk*

Klasik Türk şiirinde, örnekleri çok fazla olmasa da redifi aynı kafiyesi farklı şiirlerin de zaman zaman "nazire" olarak yazıldığını biliyoruz (Köksal 2006: 34-36). Sa'yî'nin şiiri bu türden bir nazire değilse –ki biz bu ihtimali zayıf görüyoruz- bu zeminde başka şiirlerin de mevcudiyeti muhtemeldir.

Süheylî'nin şiiriyle birlikte "cönk" redifli 14 şiir aşağıdadır (Mecmû'a-i Eş'âr 1: 38b-41a):

---

[71] Bizim "cöng-i Dertli" olması gerektiğini düşündüğümüz tamlama söz konusu çalışmada "çeng-i Dertli" olarak okunmuştur.

[72] "Ey Câzib! Yaradılış (sanat) ankâm avlanırken Dertli'nin cönk şahbazını görünce sonunda âdeta sinek gibi oldu."

[73] Edebiyatımızda bu mahlasla bilinen en eski ve en meşhur şair Akşehirli Adurrahman Gubârî'dir (öl. 1566). Hâlbuki mecmuadaki şiirlerden birinin sahibi "Han Muhammed'dür ma'ârif ehli ile âşinâ / Almasun 'ahdinde anun deste her bîgâne *cönk*" beytiyle Fatih Sultan Mehmed'le çağdaş olduğuu bildiren Hamdî'ye aittir. Bu durumda ya bu Gubârî de 15. yüzyıl veya daha öncesinde yaşamış bilinmeyen bir şair olmalı ya da bu şiir zemin şiir olmamalıdır.

GUBÂRÎ
Açılup güldi girince sohbet-i yârâna cönk
Gülşen-i bezm içre döndi bir gül-i handâna cönk

Câm-veş elden ele çün-kim gezüp devr eyledi
İtdi bezm ehlin şarâb-ı 'aşk-ıla mestâne cönk

Ger 'arûs-ı nev gibi mazmûn-ı bikri olmasa
Vâsıl olmazdı safâ-yı sîne-i hûbâna cönk

İsm ü resm-ile yazar çün cümle dîvân ehlini
Tahtgâh-ı sadra geçse nola ger şâhâne cönk

Kanda varsa 'âşık u ma'şûkun eyler kıssasın
Benzer ehl-i 'aşk içinde bir hikâyet-hˇâna cönk

Sevdüginden nola 'aşk ehli basarsa bagrına
Hâl-i zahm-ı sînesin çün şerh ider cânâna cönk

Hem enîs ü hem celîs ü hem musâhib hem-tarîk
Bir gönül eglencesidür hâsılı ihvâna cönk

Yazdı hâtır safhasında nice şi'r-i bî-bedel
Geldi tıfl-ı dil gibi çün mekteb-i 'irfâna cönk

Çünki her harf oldı bir dür her dü safha bir sadef
N'ola benzerse **Gubârî** bahr-i bî-pâyâna cönk

HAMDÎ
Mihr ü mehden itse sahhâf-ı felek bin dâne cönk
Olmaya mecmû'a-i hüsnün gibi bir dâne cönk

Cild-i sevr üzre meh ü mihr olsun altun şemseler
Yazmak isterse 'utârid ol şeh-i dîvâna cönk

Kehkeşân ser-levhadur ay u güneş tûruncesi
Çerh-i pür-encüm murassa' cild ile bir dâne cönk

Göz siyâhından mürekkeb berg-i gülden kâgıd it
Vasf-ı ruhsârıyla yazsan yâr-ı 'âlî-şâna cönk

Sîm-efşân âl kâgıdla elinde ol mehün
Nice benzer jâle düşmiş bir gül-i handâna cönk

Vasf idelden sûretün her şâ'ir-i Mânî-kalem
Döndi ey nûr-ı musavver bir Nigâristân'a cönk

Pür-cevâhir itmek istermiş sadef-veş sînesin
Dâhil olmakdan garaz bu mekteb-i 'irfâna cönk

Han Muhammed'dür ma'ârif ehli ile âşinâ
Almasun 'ahdinde anun deste her bîgâne cönk

Raks ide her zerresi rûh-ı Nevâyî şâd ola
Vâsıl olsa **Hamdî** eş'ârumla Türkistân'a cönk

SÂKİNÎ
Hâlümi 'arz itse şi'rümle nola cânâna cönk
Oldı bir koltuk vezîri ol şeh-i hûbâna cönk

Câhil-i nâ-dân ile olmaz musâhib ehl-i dil
Bes durur eglence zîrâ zümre-i ihvâna cönk

Nazm-ı pâk ile pür itmiş sînesin abdâl-veş
Açılup şi'r okımak ister gibi yârâna cönk

Cedvel itdüm sîm-i eşki dil süveydâsın midâd
Safha-i sînemde itdüm ol meh-i tâbâna cönk

Hüsn-i hat sevdâ-yı zülfün âl kâgıd 'ârızun
Fikr-i ruhsârun yiter dür 'âşık-ı nâlâna cönk

Rûz-ı hicrânunda şi'rün yazmaga havf eylerin
Âteş-i sûz-ı dilümden korkum ol kim yana cönk

Yeniletdi eski derdin herkesün bu şi'r-i nev
Güft ü gû-yı tâze saldı mekteb-i 'irfâna cönk

Satrı emvâc oldı anun sürhı mercân lafzı dür
Benzemezdi **Sâkinî** bir bahr-i bî-pâyâna cönk

ŞERÎFÎ
Söylemez hüsn-i kemâl-i yâri her nâ-dâna cönk
Bezm-i 'irfân içre gelse bahs ider rindâne cönk

Bâl açup tâvûs-veş evrâk-ı reng-â-reng ile
Cilvegâh-ı bezme geldi başladı cevlâna cönk

Rişte-i cândur ana şîrâze gûyâ dil varak
Dâglar tûrunce yer yer sîne bir şâhâne cönk

Söyledükçe her zamân evsâf-ı hüsn-i yâr ider
Benzedi hüsn-i edâ ile bugün Hassân'a cönk

Tıfl-ı dil fenn-i tarîk-i 'aşkı tekmîl eylesün
Okusun gelsün dem-â-dem mekteb-i 'irfâna cönk

Bir kebûterdür yazup mektûb uçurdı Rûmiyân
Şâ'irân-ı milket-i Bagdâd u Türkistân'a cönk

Hasb-i hâl olsun ser-â-pâ bir gazel nazm eyle kim
Ey **Şerîfî** vara şâyed ol şeh-i hûbâna cönk

VAHŞÎ
Bâde-i 'aşkun içüp olmış meger mestâne cönk
Açılup söyler dem-â-dem râzını yârâna cönk

Gülsitâna benzese rengîn varaklarla n'ola
Dürlü eş'âr ile dönmiş bir güzel bustâna cönk

Her zamân bir 'âşıkun koynına girmekdür işi
Benzemişdür bir vefâsuz dilber-i fettâna cönk

Her bahirde bulınur şi'r-i dürer-bârı anun
Satr emvâcıyla benzer lücce-i 'ummâna cönk

Tıfl-ı ebced-hˇâna döndi lutf-ı tab'ı olmayan
Nazm üstâdı koyaldan mekteb-i 'irfâna cönk

Cild-i sürh-ıla elinde ol kad-i servün dilâ
Benzemişdür şâh-ı gül üzre gül-i handâna cönk

Zümre-i yârâna çün-kim bir latîf eglencedür
Vahşiyâ sa'y eyle tâ kim gitmeye yâbâna cönk

MEDHÎ
Dâr-ı gurbetde musâhib gibidür yârâna cönk
Nazm-ı gevher-bâr ile pür bir güzel şâhâne cönk

Her kime dûş olsa söyler keşf idüp esrârını
Beñzer ol mest ü harâb u vâlih ü hayrâna cönk

Kıssa-i derd-i derûnın nakl ider 'âriflere
Gonçeveş açılmaz ammâ câhil ü nâ-dâna cönk

Agzum açdurma benüm söyletme hicrân kıssasın
Korkarum âhum şirârından tutuşup yana cönk[74]

Bâl ü per açmış şehâ bezmüñde pervâz itmege
Gâlibâ olmış cemâlüñ şem'ine pervâne cönk

Vasl-ıla handân ider geh hicr ile giryân ider
Bir garîb eglencedür ben 'âşık-ı nâlâna cönk[75]

Medhiyâ eş'âr ile ahvâlüm iş'âr itmege
Baña lâzım oldı sunmak husrev-i devrâna cönk

[74] Pervâne Bey Mecmûası'nda bu beyit yoktur.

[75] Pervâne Bey Mecmûası'nda bu beyit yoktur.

HÂDÎ
Geldi tahsîl-i sevâda mekteb-i ‘irfâna cönk
Hem-zebân olmak diler erbâb-ı dil yârâna cönk

Gül gibi rengîn varaklarla müzeyyen oldı kim
Her zamân manzûr ola bir gonca-i handâna cönk

Geh cemâlün medhin eyler geh hatun evsâfını
Geh gülistâna döner gâhî bahâristâna cönk

Kıssa-i Leylî vü Mecnûn’dan virür bir bir haber
N’ola eylerse mahabbet ehlini dîvâne cönk

Âşinâya âşinâ bîgâneye bîgânedür
Açılup yârâna açmaz râzını nâ-dâna cönk

Râzdârumdur enîsüm mûnisüm hem-sohbetüm
Böyle hem-derd olmaz ehl-i derd olan yârâna cönk

Sûziş-i fürkatle **Hâdî** bir gazel nazm eyle kim
Yana yana aglasun ahvâlini cânâna cönk

SIDKÎ BEG
Medhüne ey şeh dili her şâ’irün bir dâne cönk
Oldı ebkâr-ı me’ânî birle bir şâhâne cönk

Bâdbândur her varak sanki sefîn-i ‘aşkda
Mevc-i ma’nîyle ber-â-ber lücce-i ‘ummâna cönk

Hâl ü hatt u gamze vü ruhsâr-ı yârı cem’ idüp
Geldi yüz bin nükte ile mekteb-i ‘irfâna cönk

Söyler erbâb-ı dile râz u rumûzın keşf ider
Lîk olsa rîze rîze söylemez nâ-dâna cönk

Sıdkıyâ mîr-i ma’ârif olurum gûyâ ki ben
Okusam ‘irfân ile her gâh dervîşâne cönk

HADENGÎ ÇELEBİ
Yazmaga her şâ’irün şi’rin gerek yârâna cönk
Anun içün vaz’ olındı mekteb-i ‘irfâna cönk

Koynına alur gezer tasvîrini meh-rûlarun
Rind-i ‘ârifdür dilâ mâyil geçer hûbâna cönk

Cân virür cânâ sana kul olmaga erbâb-ı dil
Okıyup yazup eger alsan ele rindâne cönk

Fi'l-mesel bir dil-ber-i sîmîn-bedendür sîne-sâf
Benzer ol nâzük tabî'atla dilâ cânâne cönk

Havfüm oldur ki **Hadengî** saklasun Bâr[î] Hudâ
Düşmesün hergiz felekde câhil ü nâ-dâna cönk

KÂBİLÎ
'Âşıkun râz-ı dil-i zârın açar cânâna cönk
Hasb-i hâlin 'arz ider ol şâh-ı 'âlî-şâna cönk

Kâgıd-ı âli 'Adil Şâhı vezîri kıt'ası
Hüsn-i hatt-ı Şâh Mahmûd ile bir şâhâne cönk

Vahdet ü kesretde hîç elden düşürmezler anı
Gül gibi eglencedür her sâhib-i 'irfâna cönk

Pür-dür ü yâkût u elmâs u le'âl-ile içi
Ta'ne eyler hâsılı ser-cümle bahr ü kâna cönk

Sîne-i bî-kînesine gelmede ehl-i dilün
Kâbilî benzer hemân bir dil-ber-i fettâna cönk

ZEKÂYÎ
N'ola cândan yig olursa zümre-i 'irfâna cönk
Benzer ey dil bir edâsı hûb olan cânâna cönk

Âldur evrâkı sanma yazar-iken hicrüni
Eşk-i hûnînümle ey meh-rû boyandı kana cönk

Sîne sîne gezmede 'uşşâka benzer fi'l-mesel
Gün gibi her-câyi olan bir şeh-i hûbâna cönk

N'ola eksük olmasa ey dil yanından 'âşıkun
Kim dem-i fürkatde benzer ehl-i dil yârâna cönk

Ey **Zekâyî** gülşen-i 'işretde âl evrâk-ıla
Açılıcak gül gibi virür safâlar câna cönk

ŞÛHÎ
Şerh ider hâl-i derûnum ol gözi mestâne cönk
Bildürür mâ fi'z-zamîrüm cümleten cânâna cönk

Hûb-rûlar vasfı tasvîr oldugiçün dâ'imâ
Bir 'aceb eglence ola cümle-i yârâna cönk

Cîmler kâküldür anda kad elif ebrû da nûn
Yâr-ı cân oldı muhassal zümre-i 'irfâna cönk

Çeşm-i pür-hûnum devâd oldı vü müjgânum kalem
Yazmagiçün ol şeh-i hûbâna bir şâhâne cönk

Gün gibi her-câyi olan dil-ber-i mümtâzdan
Şûhiyâ b'illâhi yigdür 'âşık-ı nâlâna cönk

BASÎRÎ
Sâgar-ı mihr ü vefâdur meclis-i rindâna cönk
Gûyiyâ râh-ı ma'ârif bahş ider yârâna cönk

Nazm-ı cân-perverle benzer bülbül-i gûyâya dil
Vasf-ı gül-ruhlarla döndi bir bahâristâna cönk

Kendüyi bir hâl-ile tıfl-ı dilistân eyleyüp
Geldi tahsîl-i kemâle mekteb-i 'irfâna cönk

Açdugı dem ma'ni-i mecmû'a-i hüsnün görüp
Gûyiyâ âyînedür ol husrev-i hûbâna cönk

Âsumân encümle evrâkın zer-efşân eyledi
Yazdı ol mâha debîr-i çerh bir şâhâne cönk

Her gazel kim nazm olur vasf-ı miyân-ı yârda
Ey **Basîrî** der-miyân eyler anı yârâna cönk

SÜHEYLÎ[76]
Yazdum safâ-yı kalb ile sen dil-sitâne cönk
Lâzımdur elde iki gözüm her cüvâne cönk

Göz karasını hall idüben yazayın tamâm
'Arz ide tâ ki hâlümi ol mû-miyâne cönk

Yaz lutfun ile gönlini şerh eylesün sana
Bezm-i belâda neydügümi yane yane cönk

Ol zû-fünûn durur ki bilür imiş iki dil
Sen şâh-ı hüsn öninde döner tercemâne cönk

İy serv-i hoş-hırâm seni ister ünlerin
Bir yerde yok karârı gezer hâne hâne cönk

Mutrıb götür kopuzı yüri çeng ile nâyı ko
Besdür cihânda 'ârife çeng ü çegâne cönk

Derd-i derûnı yâre garaz 'arz-ı hâldür
Ortada iy **Süheylî** hemân bir bahâne cönk (Süheylî)

[76] Mecmû'a 1'de yer almayan bu nazire Harmancı 2007: 322'dedir.

SONUÇ

Bu çalışma, makale başlığında da ifadesini bulduğu gibi "cönklerde divan şiiri" ve "divan şiirinde cönkler"olmak üzere iki temel başlık altında toplanmıştır. Mihverine şahsî kütüphanemizdeki cönkler alınmak üzere, veri temini için yine aynı kütüphanedeki şiir mecmuaları ve www.yazmalar.gov.tr adresindeki cönklerin de kullanıldığı ilk bölüm ve binden ziyade eser taranarak temellendirilen ikinci bölümdeki veri ve bilgilerin ışığında ulaşılan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. 550 civarında cönk üzerinden çıkardığımız istatistikî sonuçlar, alışageldiğimiz "cönk" tanımının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu cönkler içinde divan şairleri ortalama %25, tekke şairleri yaklaşık %35'lik bir yer işgal ederken saz veya halk şairleri dediğimiz zümrenin yine yaklaşık %40'lık bir oranda olması, "çoğunlukla halk şairlerinin" şiirlerinin bulunduğu varsayımını gerçersiz kılmaktadır. Ortaya çıkan veriler sonucunda önerdiğimiz tanım yukarıda yapılmıştır.
2. Taranan cönklerde en çok şiiri bulunan 30 şair içine 10 divan şairinin girmesi, bunlardan Nesîmî ve Fuzûlî'nin cönk derleyicilerinin şiirlerini en çok aldıkları ilk 10 şair içinde bulunması çok önemlidir. Çoğunu kırsal kesimde yaşayan, az çok okumuş, şiir meraklısı, belki bir kısmı "âlim" olmasa da "ârif" diyebileceğimiz insanların tuttuğu cönklerde bu şairlerin ciddî yer bulabilmeleri, bir yandan adı geçen şairlerin şiir kudreti ve tesirlerini ortaya koyarken bir yandan da bahsedilen kültür dairesindeki insanların onları okuyup anlayabilecek, dahası beğenip eserlerine katabilecek bir seviyede olduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.
3. Cönklerdeki bu dağılım, bir anlamda Osmanlı toplumunda kültürel/edebî zümre farklılıklarının iddia edildiği düzeyde olmadığını da ortaya koyar niteliktedir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren divan ve halk şiiri arasında umumi bir yakınlaşma baş göstermiş, bu yakınlaşma cönklere de yansımış, bu durum aruzla yazan saz şairleriyle birlikte geniş kitlelere hitap edebilen divan şairlerini de cönklere taşımıştır.
4. Divan şairinin bildiği cöngün bugün elimizde bulunan cönklerle tek benzerliği belki de uzunluğuna açılır olmasıydı. Bütün metin örnekleri, divan şairinin bahsettiği cönklerin aslında bildiğimiz cönklerden farklı eserler olduğunu çok bariz olarak göstermektedir. Divan şairleri veya bu münevver zümreye dâhil olanlar nezdinde cönk, nefis ciltli, tezyinatlı, serlevhalı, cetvelli, renk renk kâğıtlara şahane hatlarla yazılmış, uzunlamasına açılan "şiir mecmuası"dır.
5. Şekil bakımından böyle olan divan şairinin cönkleri muhteva bakımından da sevgilinin güzelliğini öven seçkin, sanatlı şiirlerle, çoğunlukla da gazellerle doluydu. Bir bakıma mecmû'a-i eş'âr olan bu cönkler, sanat ve şiir erbabının yakın bir dostu gibi sürekli yanında bulundurduğu, koynunda gezdirdiği -belki ince uzun ama narin yapısı dolayısıyla- bir bakıma diğer kitaplardan böyle bir ayrıcalığı olan eserlerdi. Aynı zamanda dost meclislerinde, şiir sohbetlerinde açılıp okunan cönkler el el, ev ev gezerdi ve bu yönüyle önemli bir sosyal işlevi vardı.
6. "Cönk" kavramı, sadece farklı şairlerin şiirlerinin bir araya toplandığı derlemeler anlamına gelmiyordu. Bir şairin kendi şiirlerinden oluşturduğu, divan hâline dönüş(e)memiş defterlere de "cönk" deniyordu.

Divan şiiri-cönk ilişkisini tespit amacına matuf bu çalışma, belki bir çıkış noktası kabul edilerek bu önemli konuyu daha derinlemesine araştıracak yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Yazı içinde de ifade ettiğimiz gibi cönklerin –belki sayı sınırlı tutulmak suretiyle- daha etraflı taranarak, cönklerdeki bütün divan şairleri, divan şiiri nazım şekilleri, nazım türleri, vezinler, kafiye ve redifler; bunların şiir mecmualarındaki karşılıkları gibi farklı açılardan yaklaşılacak çalışmalarla bu ilişkinin farklı boyutları ele alınmalıdır. Hem Eski Türk Edebiyatı hem

Türk Halk Edebiyatı kürsülerini ilgilendiren bu tür çalışmaların projeler hâlinde veya lisans üstü tez çalışmaları olarak yapılması mümkündür. Yapılmasını elzem gördüğümüz bu tür çalışmalar, çok da araştırılmayan bir konu olan divan şiiri-halk şiiri ilişkisi bağlamında yeni, farklı ve ilginç veriler ortaya koyacaktır.

SUMMARY

*Cönk*s and poem collections are the most important sources of Turkish literature history. There are two main differences between the poem collections and the *cönk*s in terms of the shape and the other content. While the poem collections is like the books of today, the *cönk* are separated from the poem collections in terms of opening longitudinally. In terms of content, it is widely believed that the poems of the diwan poets are in the poem collections and the poems of the folk poets are in the *cönk*s. In this article, we have focused on what should be understood when it says "*cönk*" and tried to put it out with hundreds of examples in which the speculation is not very accurate.

It is true to define the term "*cönk*" as based primarily on the shape, not the content. In this sense, in accordance with the definition of Sabri Koz, it is necessary to accept every kind of writing book opened longitudinally irrespective of its content. Because, if the content is taken as basis, it is necessary to accept the poem collections which contain the poems of folk poets as *cönk*, and such acceptance brings an inevitable state.

This study seeks to investigate what kind of a landscape is emerging from the point of view of the "examples of diwan" especially when we accept the definition of *cönk* as "longitudinally opened writing books".

The collective catalog of the Turkish manuscripts published by the National Library constitutes the census at www.yazmalar.gov.tr and the 63 books in our personal library constitute the material of our research. There are 571 *cönk*s on the website we mentioned. In our study, we have considered 480 of them. In addition, cönks in other libraries were also considered without including them in statistical determinations, and those with significant characteristics in form and content were evaluated.

At the end of the article, various photographs were also included for the visual recognition of the mentioned *cönk*s.

Our work consists of two main parts; The second part consists of two parts in itself. In the first part, *cönk*s were determined on the basis of the examples in which the diwan poetry took place, and the conclusions reached were tangible and supported by the tables. In the second part, what is *"cönk"* according to diwan poets is discussed. For this, the basic materials of diwan poetry such as poet antologies, diwans, mathnawis, poem collections have been carefully examined. In a poem collections, there are 15 gazelles with rhymes followed by *"cönk"*. At the end of this chapter, these poems are included.

One of the conclusions reached with this study is that the *cönk*, which the diwan poet knows, is not like the *cönk* which we know widely today and which have hundreds of examples. This is because they are outstanding products with their skin, embellishment and calligrapy, which have not been transported much to the daily. Moreover, these manuscripts, which contain the material of the diwan poetry as a content, are opened longitudinally as the common *cönk*s.

It is also true that *cönk*s are containing many poems of folk poets, but this is not entirely the case. Essentially, this is also about the layers of the Ottoman society structure. The first examples that we begin to see after the 16th century are the books that are kept mostly in rural areas. So it is inevitable that the products of the folk poets in these books are intense. It is normal for the urban people to turn to the poem collections where the poems of the diwan poets are found. However, it is understood that this difference is not separated by sharp lines. Because in the poems collections

poems of some folk poets and sufi poets can be found, and poems of the diwan poets appear in the books.

The most important result of this research is that the main difference between *cönk* and poem collections are quite different from its content. Because when we look at the *cönk*s, we see that there is a distribution according to the poet groups.:

1. Folk poets: 39.80%
2. Sofi poets: 36.20%
3. Diwan poets: 24.00%

This proportional distribution necessitates the re-examination of the definition of the *cönk* as "a book in which the poems of folk poets are collected". It is very important to have 10 divan poets among the 30 poets with the most poems in the examined *cönk*s. It is also important that Nesîmî and Fuzûlî be included in the first 10 poets that *cönk* composers receive most of their poems. This distribution in the *cönk*s reveals that the differences between the cultural and literary groups in the Ottoman society are not much different.

KAYNAKÇA

ALTINOK, Baki Yaşa (2008). *Pehlivanlı Türkmen Aşireti Cönkleri*. Ankara: Çetin Medya Grup.

ARTUN, Erman (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi.

ATİK GÜRBÜZ, İncinur (2015). *Mecmû'atü'l-Leta'if ve Sandûkatü'l-Ma'ârif [Bursa (İnebey) Print and Manuscripts Library, No. 2276] [İstanbul University Rare Books Library, No. T 739], Part II: Analysis-Transcription Of The Text*. The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, Cambridge, MA, USA, 2015, Sources of Oriental Languages and Literatures 122.

BOYSAK, Nail (2007). *Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı ve 2752 Numaralı Şiir Mecmuasının Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Ü.

BÜTÜNER, Şahin (2010). *Ziya Bey Kütüphanesindeki 6707, 6722 ve 6769 No'lu Cönkler Üzerine İnceleme.* Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Ü.

CUNBUR, Müjgan (1974). "Folklor Araştırmalarında Cönklerin Yeri". *1.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi. 69-73.

DOĞAN, Güler (2010). *Edirneli Nazmî Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin – İnceleme)*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Ü.

DÜĞENCİ, Serkan (2012). *Ziya Bey Kütüphanesindeki 6740 No'lu Cönk Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas.Cumhuriyet Ü.

ELÇİN, Şükrü (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

EREN, Aysun (2012). *Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî Efendi'nin Matlaları, Siroz ve İstanbul Şehrengîzleri, Gülşen-i İrfân Mesnevîsi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Ü.

GIYNAŞ, Kâmil Ali (2014). *Pervâne Bey Mecmuası -Pervâne b. Abdullah-* (3 Cilt). İstanbul: Akademik Kitaplar.

GÖKYAY, Orhan Şâik (1984). "Cönkler Üzerine". *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984*: 107-173.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1993). "Cönk", *İslam Ansiklopedisi* C. 8. İstanbul: TDV Yayınları. 73-75.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1995). "Cönkler Üzerine". *Makaleler 1: Eski, Yeni ve Ötesi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 73-147.

GÜNAY, Umay (1986). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜRBÜZ, Mehmet (2012). "Sözlü Kültür Belleğinde Bir Divan Şâirinin İzleri: Cönklerde Nâbî". *Millî Folklor* 24 (95) (Sonbahar): 54-62.

HARMANCI, M. Esat (2007). *Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethüda – Dîvân*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl (1988). *Son Asır Türk Şairleri* (Tıpkıbasım). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İSEN, Mustafa (1994). *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yayını.

KARAKÖSE, Saadet (1994). *Nev'îzâde Atâyî Dîvânı*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0 [15.02.2015].

KARTAL, Ahmet (2006). *Basîrî ve Türkçe Şiirleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KAYA, Doğan (2007). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Anlara: Akçağ Yayınları.

KAYA, Hasan (2009). *18. yy. Şairi Âsaf ve Dîvânı (İnceleme – Tenkitli Metin – Dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Ü.

KILIÇ, Filiz (2010). *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şu'arâ (İnceleme-Metin)* (3 Cilt). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını.

KILIÇ, Filiz (2013). "Hayâtî–Hamdî-i Kadîm", http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=964 [15.02.2015].

KOZ, Sabri (1977). "Cönk". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* C. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları. 83-85.

KÖKSAL, M. Fatih (2006). *Sana Benzer Güzel Olmaz–Dîvân Şiirinde Nazîre*. Ankara.Akçağ Yayınları.

KÖKSAL, M. Fatih (2013). "Şah İsmail Hatâyî'nin Şiirlerinde Kullandığı Vezin Meselesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* (66): 169-188.

KUT, Günay (2005). "Bir Cönk Üzerine". *Yazmalar Arasında Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları 1.* İstanbul: Simurg Yayınları. 315-334.

KUTLAR, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî–Dîvân*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.

KUTLUK, İbrahim (1989). *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şu'arâ* (2 Cilt). Ankara: TTK Yayınları. 2. bs.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yayınları.

Mecmû'a-i Eş'âr 1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Atatürk Kitaplığı Yz K 0352.

Mecmû'a-i Eş'âr 2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yz K 007.

Mecmû'a-i Eş'âr 3. Bibliothèque Nationale de France. Supplement Turc. 288.

OĞRAŞ, Rıza (1995). *Esad Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şâhidü'l-Müverrihîn Adlı Eserinin Metni*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10735,emgvmpdf.pdf?0 [15.02.2017].

ORAK, Kadriye Yılmaz (t.y.). *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı (İnceleme-Tenkidli Metin)*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10656,tirsipdf.pdf?0 [15.02.2017].

ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999). *Hamdullah Hamdî ve Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*. Ankara: AKM Yayınları.

ŞENÖDEYİCİ, Özer (2012*). Kilisli Ebû Bekir Vâhid Dîvânçesi*. Konya: Kömen Yayınları.

ŞENÖDEYİCİ, Özer (2015*). Fevzî Dîvânı (XVII. Yüzyıl)*. Ordu: Serüven Kitabevi.

TAN, Nail (2010). "Âşık İslâm Erdener'in Şiir Defteri / Çağdaş Cöngü". *BAL-TAM Türklük Bilgisi* (13): 215-228.

TOGAN, Zeki Velidi (1953). "Topkapı Sarayında Dört Cönk". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 1 (1-4): 73-89.

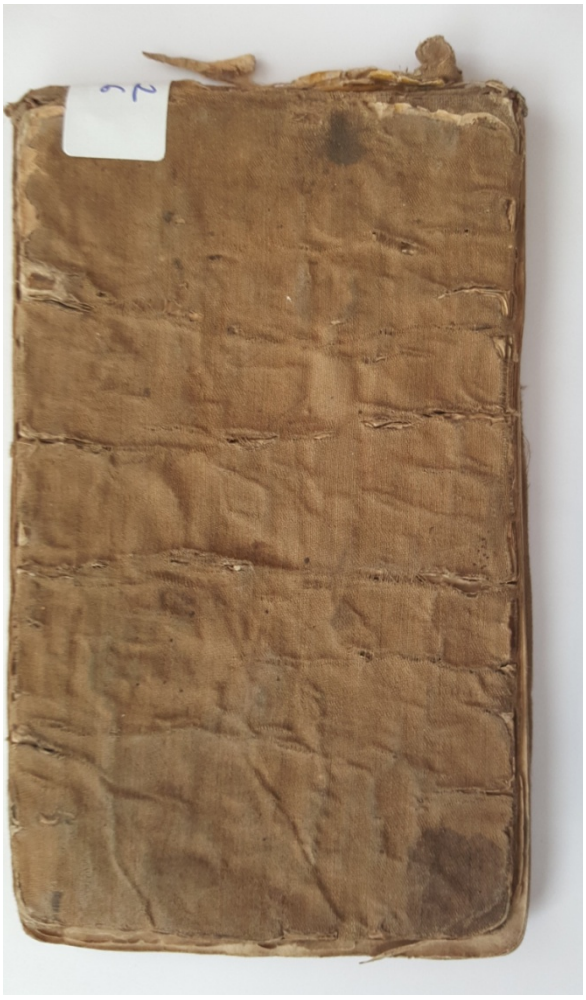
VURAL, Emre (2013). *Michigan Üniversitesi 356 Numaralı Şiir Mecmû'ası, (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Ü.

YELTEN, Muhammed (t.y.). *Nev'îzâde 'Atâyî Sohbetü'l-ebkâr*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10706,girispdf.pdf?0 [15.02.2017].

YENİKALE, Ahmet (2011). *Sünbül-zâde Vehbî-Dîvân.* Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı.

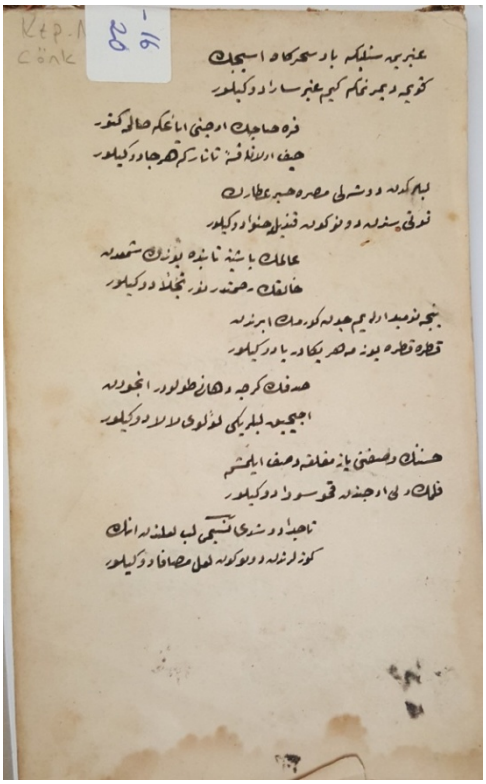
YILMAZ, Salih (2010). *Câzib Dîvânı (İnceleme – Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Ü.

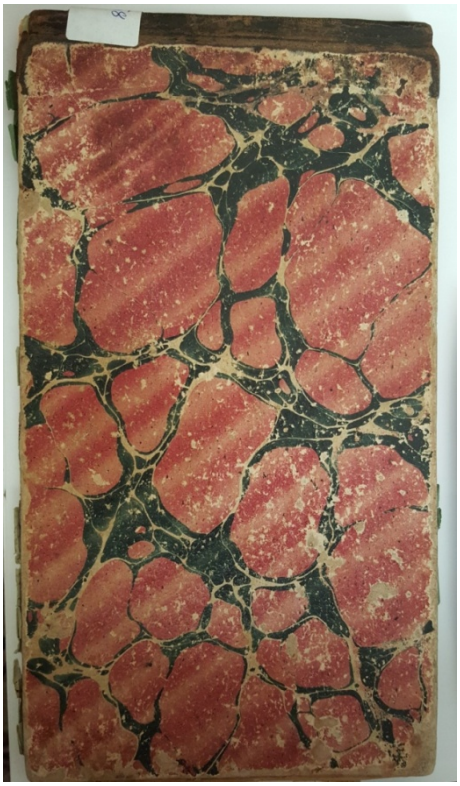
EKLER
RESİMLER:

Resim 1, 2: Bez kaplı mukavva ve sahtiyan (keçi derisi) iki cönk cildi: MFK Kütüphanesi

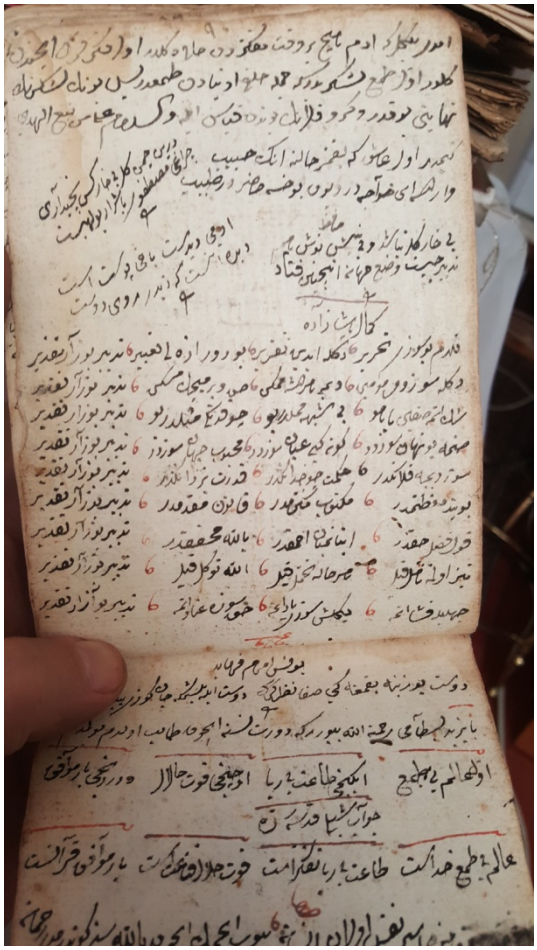

Resim 3, 4: Ciltsiz ve ebru kaplı mukavva iki cönk cildi: MFK Kütüphanesi

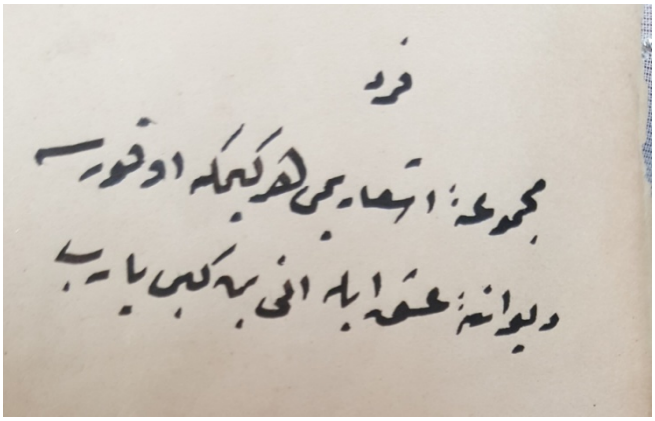
Resim 5: MFK Kütüphanesi'ndeki ebatları en küçük ve en büyük cönkler

Resim 6: 16. yüzyılda derlendiği tahmin edilen MFK Kütüphanesi C. 10 numarada kayıtlı cönkten bir sayfa

Resim 7: 16. yüzyılda derlendiği tahmin edilen MFK Kütüphanesi C. 10 numarada kayıtlı cöngün yandan görünüşü

Resim 8: Derleyeninin "Mecmû'a-i Eş'âr" olarak tesmiye ettiği bir cönk: "Mecmû'a-i eş'ârımı her kim ki okursa…": MFK Kütüphanesi

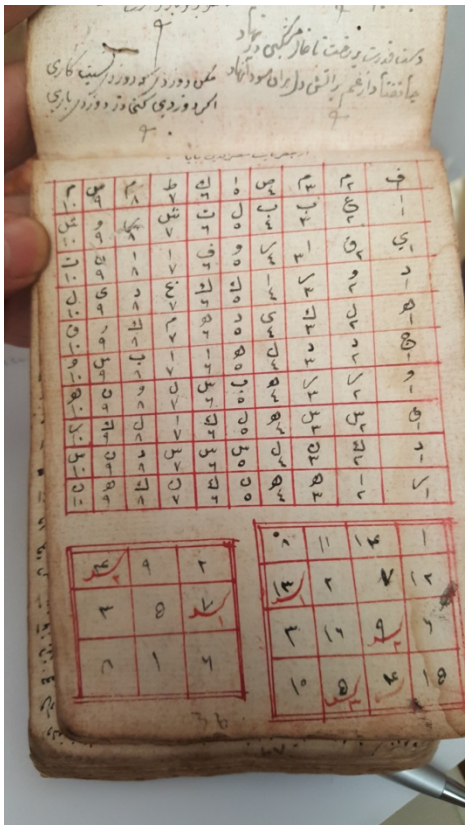
Resim 9, 10: Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 1615 numarada kayıtlı cönkten iki nefis hüsn-i hat örneği

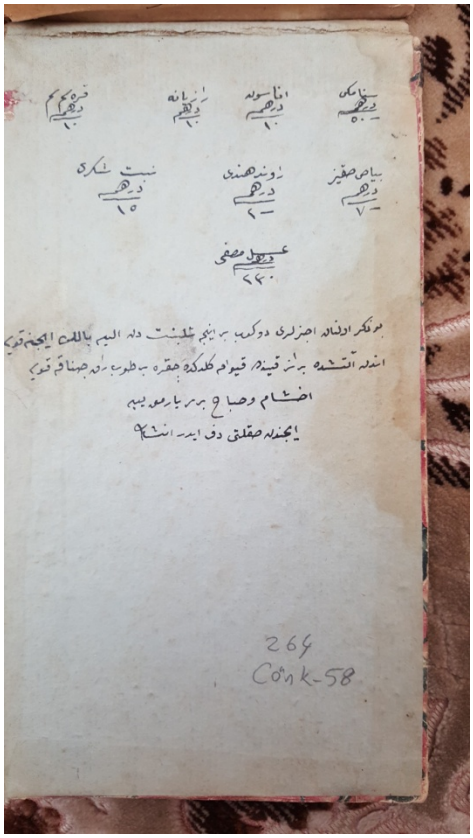

Resim 11, 12: Michigan Üniversitesi Kütüphanesi 416 numarada "Mecmua-yi Eş'ar" adıyla kayıtlı cönkten altın cetveli, nefis hatlı iki sayfa

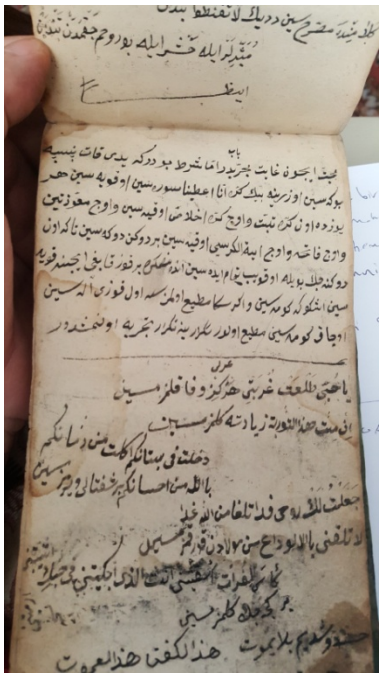

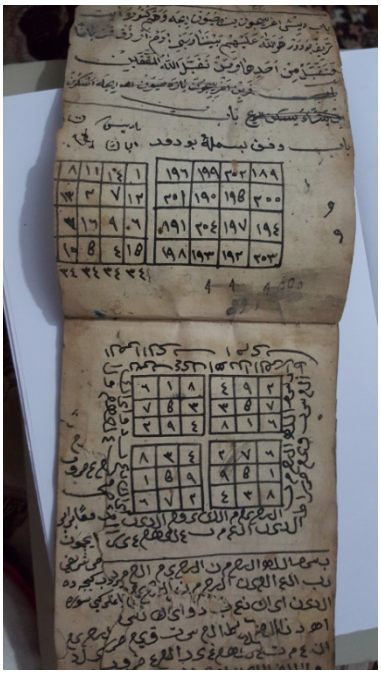
Resim 13, 14: Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 1615 numarada kayıtlı cönkten iki tasvirli sayfa

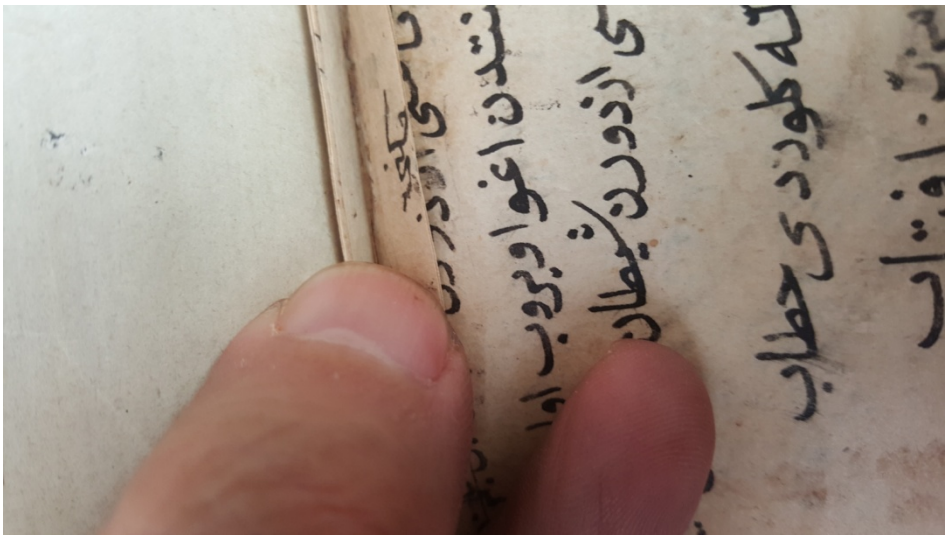
Resim 15, 16: Cönklerde fal, tılsım ve ilâç terkipleri: MFK Kütüphanesi

Resim 17, 18: Sayfa aralarında muhabbet muskası ve cifr yazılı cönkler: MFK Kütüphanesi

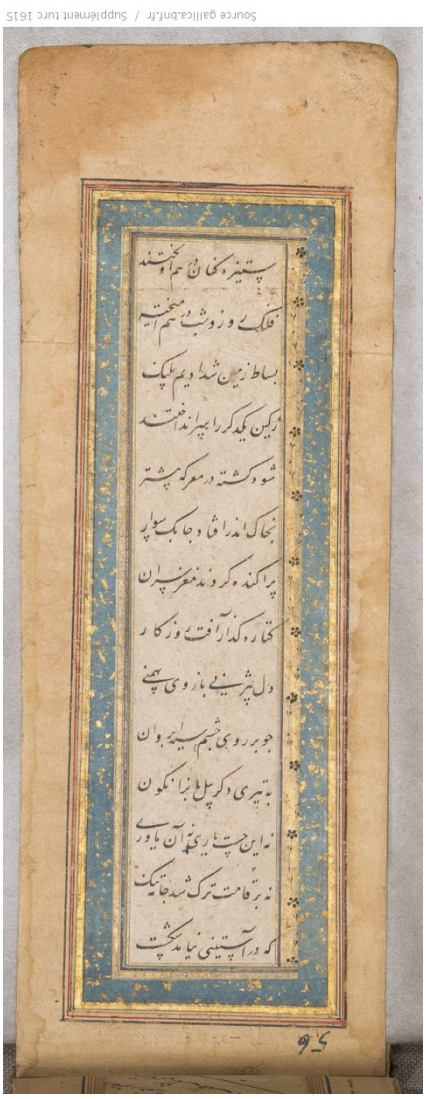

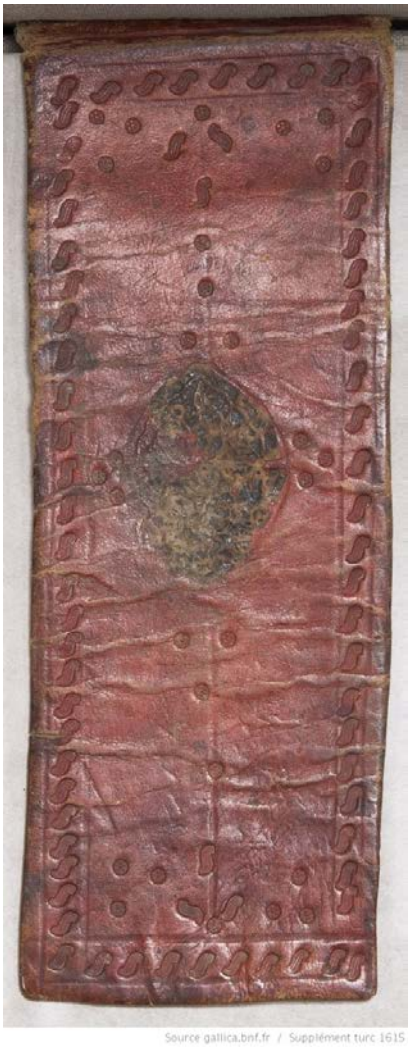

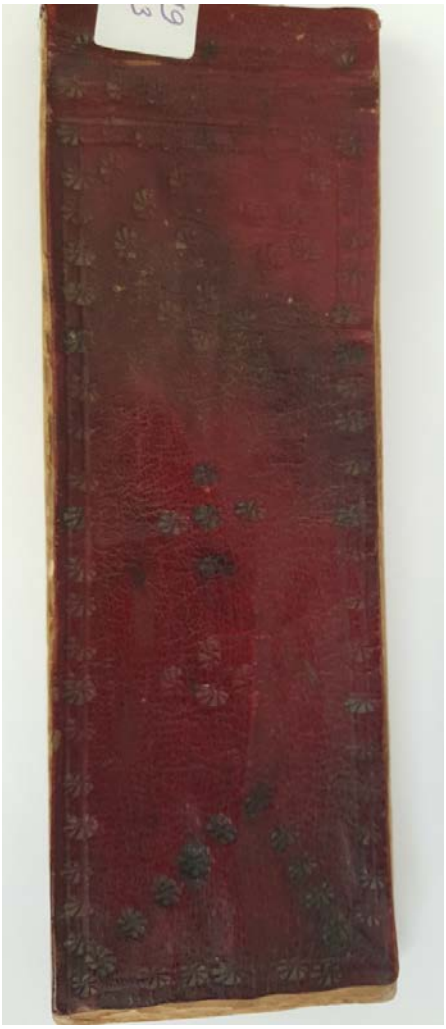
Resim 19, 20, 21: Kasıtlı olarak kesilmiş, çoğu yazılı olduğu anlaşılan muhtelif cönk sayfaları: MFK Kütüphanesi

Source gallica.bnf.fr / Supplément turc 1615

Source gallica.bnf.fr / Supplément turc 1615

Resim 22, 23: Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 1615 numarada kayıtlı serlevhası, mükemmel hattı, tezhibi ve cedvelleriyle nefis cönk sayfaları

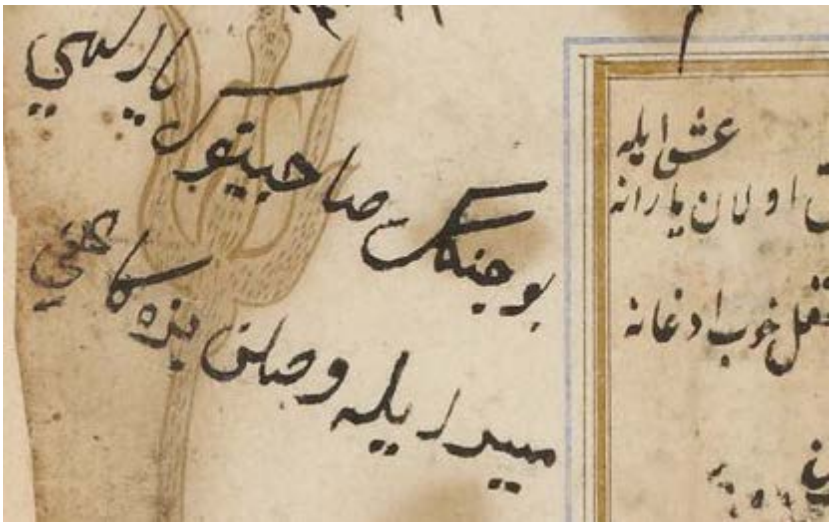
Resim 24, 25: Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 1615 numarada kayıtlı cönk ve MFK Kütüphanesi C.19 numarada kayıtlı cönklerin ciltleri

Resim 26: Michigan Üniversitesi Kütüphanesi 416 numarada kayıtlı cöngün zencirekli, köşebentli cildi

Resim 27: Üç farklı kişinin mülkiyetine girdiği anlaşılan bir cönkteki üç mühür: MFK Kütüphanesi

Resim 28: Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc. 288'de kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr'ın başındaki "Bu cöngün sâhibinün yâ İlâhî / Müyesser eyle vaslın bize gâhî" beyti...